

**UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA**

Magisterské kombinované studium

2012–2014

MAGISTERSKÁ PRÁCE

Michal Janeček

**ÚLOHA SOCIÁLNÍ PRACOVNICE V SYSTÉMU
ZACHÁZENÍ S VĚZNI**

Praha 2014

**Vedoucí magisterské práce: PaedDr. Lubomír Bajcura,
Ph.D**

COMENIUS UNIVERSITY PRAGUE

Master combined study

2012–2014

DIPLOMA THESIS

Michal Janeček

**THE ROLE OF SOCIAL WORKER IN THE
TREATMENT OF PRISONERS**

Prague 2014

**Thesis Work Supervisor: PaedDr. Lubomír Bajcura,
Ph.D**

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená magisterská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 20. února 2014

Michal Janeček

Poděkování

Chtěl bych poděkovat PaedDr. Lubomíru Bajcurovi, Ph.D. za odborné vedení, pomoc, připomínky a rady při zpracování mé diplomové práce. Dále děkuji Mgr. Hnidkové za konzultace a informace ohledně odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody.

Anotace

Diplomová práce je zaměřena na činnost sociálního pracovníka ve vězeňství, jeho úlohu při reedukaci odsouzených a přípravě odsouzených na reintegraci do společnosti. Je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Teoretická část nastiňuje výkon trestu odnětí svobody, jeho filozofii, účel a funkci, vymezuje sociální práci, kompetence a aktivity sociálního pracovníka. Další kapitola pojednává o důležité součásti výkonu trestu a nástroji reedukace odsouzených, kterými jsou programy zacházení a podílu sociálního pracovníka na aktivitách programů zacházení. Praktická část je věnována popisu zvoleného průzkumného šetření, sběru dat, analýze a interpretaci výsledků.

Klíčová slova:

Sociální práce, program zacházení, edukace, resocializace, penitenciaristika

Summary

The thesis is focused on activities of a social worker in penitentiary, his or her role in connection with reeducation of prisoners and preparation of prisoners for their integration into society. The thesis consists of theoretical and practical part. The theoretical part outlines serving sentence in prison, its philosophy, purpose and function, defines social work, competence and activities of a social worker. The next chapter discusses important aspects of serving sentence in prison and tools of reeducation of prisoners which are treatment programs and participation of a social worker in treatment program activities. The practical part is focused on the description of a selected survey, data collection, analysis and interpretation of results.

Key Words:

Social work, treatment program, education, re-socialization, penitentiary science

OBSAH

ÚVOD

1.	VÝKON TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY	12
1.1	Filozofie výkonu trestu	12
1.2	Účel a funkce trestu odnětí svobody	12
1.3	Právní úprava výkonu trestu odnětí svobody	14
1.4	Zákon o výkonu trestu a Řád výkonu trestu	15
1.5	Evropská vězeňská pravidla	16
2.	SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČESKÉM VĚZEŇSTVÍ JAKO INTEGRÁLNÍ SOUČÁST SOCIÁLNÍ SÍTĚ V ČESKÉ REPUBLICE	18
2.1	Vymezení a aktivity sociální práce	18
2.2	Sociální práce jako služba	20
2.3	Okruhy sociální práce	21
2.4	Předpoklady pro výkon funkce sociálního pracovníka	21
2.5	Základní charakterové rysy sociálního pracovníka	22
2.6	Sociální práce v českém vězeňství	23
2.7	Kontinuální sociální práce	26
3.	DIAGNOSTIKA RIZIK A POTŘEB VĚZNĚNÝCH OSOB	29
3.1	Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených - SARPO	29
3.2	SARPO – základní struktura nástroje	29
4.	OBLASTI PROGRAMU ZACHÁZENÍ	31
4.1	Vymezení pojmů	31
4.2	Programy zacházení	35
4.3	Základní oblasti programu zacházení	35

4.4	Standardizované programy zacházení	37
5.	PODÍL SOCIÁLNÍ PRACOVNICE NA VYBRANÝCH AKTIVITÁCH PROGRAMU ZACHÁZENÍ	39
5.1	Interaktivní model sociální služby ve věznici	39
5.2	Případová sociální práce	40
5.3	Realitní sociální práce	40
5.4	Skupinová sociální práce	41
5.5	Sociální práce na výstupním oddělení	41
5.6	Shrnutí teoretické části	43
6.	PRAKTICKÁ ČÁST	44
6.1	Sociální pracovník a systém zacházení s vězni.....	44
6.2	Metoda sběru dat.....	45
6.3	Vzorek respondentů dotazníkového šetření	45
6.4	Stanovení hypotéz	46
6.5	Kazuistika č. 1	47
6.6	Kazuistika č. 2	49
7.	DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ.....	51
7.1	Otázky a analýza výsledků dotazníkového šetření	51
7.2	Vyhodnocení hypotéz	54
7.3	Shrnutí šetření a doporučení pro praxi	56
	ZÁVĚR	57
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	60
	PŘÍLOHY.....	I

ÚVOD

Námět pro svou diplomovou práci jsem čerpal ve svém zaměstnání. Pracuji jako vrchní dozorce ve Věznici v Pardubicích. Pro moderní vězeňský systém je charakteristická dvojí povaha. Na jedné straně je represivní institucí, zaměřenou na ochranu společnosti před kriminálním chováním, na druhé straně je nedílnou součástí systému sociální péče, protože usiluje o společenskou rehabilitaci sociálně selhavších jedinců. Je nutné, aby obě perspektivy tedy represe a resocializace byly zachovány a současně naplňovány.

Po celou dobu svého působení ve funkci si uvědomuji, jak obtížné je, zejména pro občanské zaměstnance naplňovat u odsouzených účel výkonu trestu. Uvěznění znamená nejen ztrátu svobody ve smyslu omezení volného pohybu, ale nese s sebou i další strádání v oblasti osobních potřeb. Mění chování, prožívání i uvažování každého jedince. Výkon trestu odnětí svobody přispět i k tomu, aby odsouzený jedinec změnil naučené antisociální vzorce svého chování a po propuštění vedl řádný a soběstačný život a dokázal se vyrovnat se životní situací po propuštění z výkonu trestu. K pozitivní změně v chování pachatele trestného činu a jeho způsobech vyrovnávání se s požadavky sociálního prostředí, mají mimo jiné přispět penitenciární intervence uplatňované během pobytu tohoto jedince ve věznici.

Hlavním nástrojem při procesu přípravy odsouzených na soběstačný a řádný život po propuštění jsou programy zacházení, které se skládají z pracovních, vzdělávacích, speciálně výchovných, zájmových a extramurálních aktivit. Realizace programů zacházení společně s metodou režimu jako základ penitenciárních intervencí mají vést k resocializaci a připravenosti odsouzených zvládat životní situace po propuštění z věznice a plnění běžných sociálních rolí, tj. žít se vlastní prací, starat se o sebe a jiné, nevrátit se do původní kriminální skupiny.

Ve své práci jsem se zaměřil na ty zaměstnance, kteří se při výkonu své funkce přímo podílejí na bezprostředním výchovném působení na odsouzené, tedy při uplatňování penitenciárního zacházení. Z multidisciplinárního týmu odborných zaměstnanců, který tvoří speciální pedagog, psycholog, sociální

pracovník a vychovatel, jsem si vybral sociální pracovníky. Domnívám se, že exkurz do práce sociálního pracovníka bude přínosem i pro obor, který studuji. Při výběru této profese jsem vycházel z cíle sociální práce, kterým je snaha, aby klient pochopil vlastní situaci, aby se adaptoval na změněné podmínky a získal nové kompetence pro aktivní zapojení do života společnosti a dokázal zvládat náročné životní a vyrovnávat se se změněnými podmínkami. Svou diplomovou práci jsem zaměřil na evaluaci činnosti sociálních pracovníků a jejich edukační úlohu při přípravě na budoucí reintegraci odsouzených.

Zpracování diplomové práce předcházelo studium dostupné literatury, vnitřních předpisů a materiálů Vězeňské služby k získání znalostí a informací pro teoretickou část, kdy jsem si ujasnil, co bude předmětem šetření pro část praktickou.

Cílem této práce je odpovědět zejména na otázky:

Jakou roli zastávají sociální pracovníci v systému zacházení s vězni?

Jak vnímají odsouzení působení penitenciárních intervencí na jejich životní situaci po propuštění z výkonu trestu?

Domnívám se, že chybí zpětná vazba na účinnost aplikovaných intervencí od osob, kterých se přímo týkají a jejichž život mají pozitivně ovlivňovat. Tato diplomová práce by mohla přispět novými poznatky k zaplnění tohoto prázdného místa.

Práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. Teoretická část obsahuje pět kapitol. První kapitola pojednává o trestu odnětí svobody, jeho filozofii, účelu a funkci, zmiňuji nejdůležitější normy upravující výkon trestu. Tuto problematiku jsem v menším rozsahu zpracovával již ve své bakalářské práci. Druhá kapitola je věnována vymezení sociální práce, okruhům práce sociálního pracovníka, jeho kompetencím. Třetí kapitolu věnuji novému nástroji, který byl vězeňskou službou implementován do praxe a slouží k diagnostice rizik a potřeb vězňů. Čtvrtá kapitola se věnuje základním oblastem aktivit programu zacházení, pátá kapitola mapuje podíl sociálních pracovníků na vybraných aktivitách programu zacházení a obsahuje shrnutí poznatků z teoretické části.

Úvod praktické části je věnován úloze sociálního pracovníka v systému zacházení s vězni. Dále se šestá kapitola věnuje cíli průzkumu, údajům o respondentech průzkumu, metodám zpracování dat a hypotézám průzkumu. V sedmé kapitole je zpracováno dotazníkové průzkumné šetření včetně grafů.

V závěru práce shrnuji zjištěné poznatky do srozumitelného kontextu v souladu s naplněním vytyčeného cíle diplomové práce.

1 VÝKON TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY

1.1 Filozofie výkonu trestu

Ve starověku bylo filozofií trestu zastrasování případných pachatelů trestných činů a odplata za spáchaný zločin musela představovat podstatnou újmu pachateli na životě, zdraví či cti. Trestní politika byla založena na analogii mezi spáchaným trestným činem a následujícím trestem. S vývojem lidstva se pohled na trestání a trest postupně měnil. Na přelomu 18. a 19. století dochází k přechodu od prostého trestání k věznění. Legislativou byla definována moc trestat jako obecná funkce společnosti a byla praktikována na všechny její členy.

„V historii trestu odnětí svobody lze nalézt čtyři vývojové etapy:

- *středověk* – lze se již setkat s tresty spojenými se zbavením osobní svobody, nelze však hovořit o výkonu trestu odnětí svobody v klasické podobě,
- *polovina 16. století* – postupné prosazování vězení jako výkonu trestu,
- *konec 18. století* – vznik a rozvoj klasické podoby trestu odnětí svobody, trest odnětí svobody získává dominantní pozici v sankčních systémech,
- *od 50. let 20. století do současnosti* - nový trend v přístupu k trestu odnětí svobody pomalu ztrácí své dominantní postavení, nastupují alternativy.¹

1.2 Účel a funkce trestu odnětí svobody

¹ KALVODOVÁ V. *Postavení trestu odnětí svobody v systému trestně právních sankcí*. Brno : MU, 2004, s. 244

Nepodmíněný výkon trestu odnětí svobody je v soudní praxi i právní teorii považován za nejtěžší způsob sankce, díky nejméně zásahu do základních lidských práv a svobod jedince. Jeho podstatou je omezení svobody volného pohybu, nucený pobyt ve věznici, omezení některých občanských práv a svobod.

Karabec a Blatníková vymezují účel výkonu trestu následujícím způsobem:

„V teoretické rovině obsahuje nepodmíněný trest odnětí svobody zejména tyto prvky: újmu pachateli, odplatu, morální odsudek, izolaci jako prostředek k ochraně společnosti, příležitost k převýchově a resocializaci, odstrašení dalších potencionálních pachatelů, satisfakci oběti a veřejnosti. U doživotního trestu přistupuje ještě prvek eliminační – trvalé vyloučení pachatele ze společnosti“.²

Hála nabízí pojetí regulativní a vyrovnávací funkce trestu.³

Vyrovnávací funkce trestu sleduje cíl eliminovat nebo alespoň kompenzovat negativní emoce (zejména pocity hněvu) poškozených nebo pozůstalých. Tuto funkci nelze chápat jako relikv středověkého myšlení. Trest odnětí svobody umožňuje nejméně: „příležitost, prostor i čas k sice tíživému, ale nicméně očištnému zpytování svědomí, postupnému vyrovnávání se s pocitem viny a přijetí zodpovědnosti za svůj čin se všemi z toho vyplývajícími důsledky“.

Cílem **regulativní funkce trestu odnětí svobody** je zejména chránit společnost před pachatelem a trestnou činností. Analýza této funkce nabízí několik přístupů působení trestu na zločin:

Izolování – jestliže se pachatel nachází ve výkonu trestu je od společnosti izolován a není mu umožněno dále společnost ohrožovat trestnou činností.

Odstrašování – konfrontace pachatelů s posloupaností *zločin – trest*. Mohou na základě této zkušenosti zvážit své budoucí chování. Tato funkce je vázána na specifika každé individuality. Obecněji se uvádí, že tato funkce není efektivní u pachatelů s disociální osobností. U běžné populace trest reprezentuje riziko ztráty svobody, zaměstnání, osobních vazeb, bydlení,

² KARABEC B., BLATNÍKOVÁ Š. *K problematice dlouhodobých trestů odnětí svobody*. Kriminalistika č. 3/2004.

³ HÁLA J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice : VŠERS, 2006. S.45-46

statusu a prestiže, To by mělo být z hlediska páchaní trestné činnosti odstrašující.

Změny chování odsouzeného (případně jeho osobnosti) – v tomto přístupu je vyjádřena víra v možnosti aktivní změny k utlumení nežádoucího chování a prostoru pro rozvíjení prosociálních forem chování. Tato funkce je naplňována v programech zacházení, kterým se budu v následujících kapitolách věnovat.

1.3 Právní úprava výkonu trestu odnětí svobody

Trest odnětí svobody představuje nejpřísnější trestněprávní sankci, díky nejvýraznějšímu zásahu do základních lidských práv a svobod jedince a proto musí podmínky pro jeho uložení stejně jako samotný jeho výkon vycházet z Ústavy, Listiny základních lidských práv a svobod, ze zákonů a dalších právních předpisů.

Ústavněprávní zakotvení výkonu trestu odnětí svobody koresponduje s úpravou obsaženou v mezinárodních úmluvách o lidských právech, kterými je Česká republika vázána.⁴ Mezi úmluvy, které se týkají tohoto druhu trestu, např. patří Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (New York, 1966), Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému a ponižujícímu zacházení nebo trestání, evropská Úmluva o ochraně lidských práv a svobod a Evropská vězeňská pravidla.

Ukládání a výše trestu odnětí svobody jsou v souladu se Zákonem č. 40/2009 Sb. Jedná se o rekodifikaci trestního zákoníku, která vešla v platnost 1. 1. 2010 a výrazně mění a modernizuje české trestní právo. Je založena na následujících zásadách⁵:

- subsidiární úloha trestního práva (princip „ultima ratio“) jako krajní prostředek ochrany jednotlivců a společnosti;
- pachatele lze uznat vinným trestným činem a uložit mu za něj trestněprávní sankci jedině na základě zákona („nullum crimen nulla poena sine lege“);

⁴ KALVODOVÁ V. *Postavení trestu odnětí svobody v systému trestně právních sankcí*. Brno MU 2002 s. 84

⁵ Důvodová zpráva k návrhu trestního zákoníku, dostupná na WWW: <trestnizakonik.cz/návrh/duvodova-zprava.html>

- zákaz retroaktivity přísnějšího zákona v souladu s Listinou základních práv a svobod;
- nepřípustnost analogie k rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti a při stanovení trestů a ochranných opatření, včetně podmínek jejich uložení (zákaz analogie in malam partem);
- individuální trestní odpovědnost fyzických osob, vyjadřující odpovědnost jen za vlastní jednání, čímž je vyloučena kolektivní odpovědnost;
- trestní odpovědnost je založena na zavinění;
- ukládání a výkon sankcí vyjadřuje přiměřenost trestání ve vztahu k závažnosti trestného činu a osobě pachatele.

Ustanovení o nepodmíněném trestu odnětí svobody jsou obsažena v dalších právních normách. Jedná se o Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, Vyhlášku Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody.

1.4 Zákon o výkonu trestu a Řád výkonu trestu

Cílem obou předpisů je dosáhnout vyšší účinnosti trestu odnětí svobody spolupůsobením a pozitivní motivací odsouzených.

Zákon č. 169/1999 Sb. stanoví v § 2 Hlavní zásady výkonu trestu:

(1) Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti.

(2) S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

Trest je podle tohoto zákona vykonáván ve čtyřech typech věznic, odlišujících se režimem výkonu trestu, rozsahem stanovených práv a povinností, rozsahem možností udělovaných odměn, mírou kontroly

odsouzených, zabezpečení střežení věznic a uplatňováním programů zacházení. Záměrem této diferenciací je naplnění účinku účelu výkonu trestu. Znamená to důsledně oddělovat méně narušené odsouzené od více narušených, snadněji a lépe pak vytvářet podmínky pro uplatňování účinných prostředků působení programů zacházení za pomoci všech složek penitenciární péče.

Řád výkonu trestu stanoví podrobnosti při:

- přijímání, umístování, zařazování, přeřazování a propouštění odsouzených,
- zajišťování práv odsouzených a jejich sociálního postavení
- realizaci programu zacházení a zaměstnávání odsouzených,
- zajišťování pořádku a bezpečnosti v místech výkonu trestu,
- kázeňském řízení,
- účasti nestátních subjektů na naplňování účelu trestu,
- režimu výkonu trestu u některých skupin odsouzených, a
- výkonu ochranného léčení v průběhu výkonu trestu.

1.5 Evropská vězeňská pravidla

Evropská vězeňská pravidla jsou východiskem minimálních principů zacházení s vězněnými osobami. Přestože nejsou přímo závazná, český vězeňský systém se jimi řídí. Jedná se o přepracovanou evropskou verzi Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni (Rezoluce OSN přijatá v roce 1955).

Pro potřeby této práce jsem vybral ze staršího vydání Evropských vězeňských pravidel jeden ze základních principů „Účelem režimu a zacházení s osobami ve vězení je zachování jejich zdraví a sebeúcty, a pokud to doba výkonu trestu dovolí, rozvíjení jejich osobního smyslu pro odpovědnost a podpora takových postojů a dovedností, jež jim pomohou k reintegraci po

návratu do společnosti a zvyšují pravděpodobnost, že tyto osoby povedou po propuštění soběstačný život v mezích platných zákonů“.⁶

Jeden z cílů a forem výchovy zní: „Příprava vězňů na jejich propuštění by měla začít co nejdříve po jejich přijetí do vězeňského ústavu. Z tohoto důvodu není třeba jim v rámci výchovného působení dávat najevo, že by byli vyloučeni ze společnosti, nýbrž naopak je utvrzovat v tom, že jsou i nadále jejich součástí. Organizace činné v sociální oblasti a sociální pracovníci mají proto být kdykoli dle možností zváni, aby vypomohli personálu ústavu v úkolu sociální rehabilitace vězňů, zejména pak při udržování a zlepšování vztahů vězňů k jejich rodinám, k ostatním osobám, organizacím a společnosti vůbec. V plné šíři slučitelně se zákonem a uloženým trestem je třeba učinit k ochraně jejich civilně právních zájmů a práv na sociální zabezpečení a nároků na další sociální služby a výhody“.⁷

⁶ Evropská vězeňská pravidla, Doporučení Rady Evropy č. R (87)3, Účelová publikace nadace Klíč, vytiskla Tiskárna VV Praha-Pankrác, Praha : 1996, s. 9

⁷ In Evropská vězeňská pravidla, s. 26

2 SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČESKÉM VĚZEŇSTVÍ JAKO INTEGRÁLNÍ SOUČÁST SOCIÁLNÍ SÍTĚ V ČESKÉ REPUBLICE

2.1 Vymezení a aktivity sociální práce

Podle Gulové vychází sociální práce z altruismu, její podstatou bylo pomáhat a angažovat se pro potřebné. Měla různé podoby a její vývoj probíhal v různých částech světa celá století⁸. Z pohledu teorie je sociální práce uznávaná jako vědecky fundovaná odborná disciplína, která prostřednictvím metod sociální práce zajišťuje na profesionální úrovni péči o potřebné. Sociální pracovník vstupuje do života všech znevýhodněných skupin buď v podobě služby, nebo aktivity, která by měla **pomoci klientovi tak, aby si dokázal pomoci sám.**

Matoušek definuje sociální práci následovně: „Sociální práce je společenskovední disciplína i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti). Sociální práce se opírá jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout způsobilosti k sociálnímu uplatnění nebo ji získat zpět. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. U klientů, kteří se již společensky uplatnit nemohou, podporuje sociální práce co nejdůstojnější způsob života.“⁹

Podle Navrátila usiluje sociální práce o zlepšení fungování individuů skupin a komunit tím, že realizuje aktivity zaměřené na jejich sociální vztahy. Tyto aktivity lze rozčlenit podle toho, k jakému směřují cíli:

- cílem je odstranění či kompenzace problému (kurativní, rehabilitační aktivity),

⁸ GULOVÁ, L. *Sociální práce. Pro pedagogické pracovníky*. Praha : Grada Publishing, 2011, s. 15

⁹ MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2008. s.11

- cílem je podpora rozvoje potenciálu klienta (vzdělávací, rozvojové aktivity),
- cílem jsou preventivní opatření (individuální, skupinové a komunitní aktivity).¹⁰

Praktické cíle sociální práce vymezila Americká asociace sociálních pracovníků následujícím způsobem (podle Zastrowa, 1995):¹¹

- Podpořit schopnost klienta řešit problém, adaptovat se na nároky a vyvíjet se.
- Zprostředkovat klientovi kontakt s agenturami, které mu mohou poskytnout zdroje, služby a potřebné příležitosti.
- Napomáhat tomu, aby systémy podpory klientů pracovaly humánně efektivně (profesionální sociální pracovník může mít roli poskytovatele, organizátora služeb, supervizora, konzultanta a také roli obhájce klientových zájmů).
- Rozvíjet a zlepšovat sociální politiku.

Sociální pracovník musí být pro výkon své funkce kompetentní, čili musí být způsobilý k výkonu profese. Kompetencemi sociálních pracovníků se v našich podmínkách zabývala se svými spolupracovníky Havrdová (Havrdová in Matoušek 2008) a vytvořená soustava základních kompetencí zahrnuje následující schopnosti a dovednosti:

- rozvíjet účinnou komunikaci;
- orientovat se a plánovat postup;
- podporovat a pomáhat k soběstačnosti;
- zasahovat a poskytovat služby;
- přispívat k práci organizace;
- odborně růst.¹²

Pro aplikaci sociální práce je zásadní spolupráce s dalšími disciplínami. Především s psychologíí a sociologií, které vstupují do řady metod sociální práce, ale také se sociální pedagogikou, andragogikou a gerontagogikou, které sociální práci vhodně doplňují v oblasti teorie i praxe.

¹⁰ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001 s. 17

¹¹ MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2008. s..13

¹² MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2008. s. 13

2.2 Sociální práce jako služba

Klíčovým zákonem, který legitimoval a výrazným způsobem upevnil sociální práci v našich podmínkách, se stal zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Hlavními cíli zákona jsou:

- podpora procesu sociálního začleňování uživatelů sociálních služeb;
- vytváření podmínek pro uspokojování oprávněných potřeb lidí, kteří jsou oslabeni v jejich prosazování;
- zabezpečení základního rámce k zajištění potřebné pomoci a podpory, přičemž podporou a pomocí se rozumí činnosti, které jsou nezbytné pro sociální začleňování osob a důstojné podmínky života odpovídající úrovni rozvoje společnosti.

Podle zákona by měla být pomoc a podpora dostupná, efektivní, kvalitní, bezpečná a hospodárná.

Zákon o sociálních službách upravuje předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka jak v systému sociálních služeb, tak v rámci resortu práce a sociálních věcí, školách a školských zařízeních, věznicích a zařízeních spadajících pod migrační a integrační politiku MV ČR. Garanci kvality sociálních služeb zajišťují standardy, které zahrnují procedurální standardy (cíle, postupy, poslání, služby), personální a provozní standardy.

Zmiňovaný zákon nevymezuje, resp. se o výkonu sociální práce ve vězeňství nezmiňuje. V praxi pak dochází k záměně sociální práce za sociální služby, resp. redukování sociální práce na oblast sociálních služeb. Tato skutečnost výrazně ovlivňuje vyjednávání sociálních pracovníků se zaměstnavateli o pojetí role sociálního pracovníka a obsahu vzdělávání, které by bylo jeho roli přiměřené.

Zákon o sociálních službách rovněž vymezuje další vzdělávání sociálních pracovníků, resp. stanoví povinné každoroční vzdělávání v časové dotaci 24 hodin, přičemž vzdělávání musí mít akreditaci MPSV.

2.3 Okruhy sociální práce

Sociální pracovník se pohybuje v širokém spektru sociální práce, které zahrnuje jeho působení v rámci sociálně správních činností až po vysoce specializované oblasti spojené s psychoterapií, tréninkem, supervizí, výzkumem až po přípravu a vzdělávání sociálních pracovníků.

Gulová¹³ uvádí následující okruhy činnosti sociálního pracovníka:

- Sociálně-správní činnosti;
- Sociálně právní poradenství;
- Sociální diagnostika;
- Sociální prevence a ochrana;
- Sociální intervence (provázení, poradenství, terapie, organizování, vyjednávání, trénink);
- Sociální koncepce;
- Supervize;
- Sociální management;
- Výzkum v sociální práci;
- Vědecká činnost;
- Vzdělávání a další vzdělávání sociálních pracovníků.

2.4 Předpoklady pro výkon funkce sociálního pracovníka

Zákon o sociálních službách vymezuje způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka:

§ 110

(4) Odbornou způsobilostí k výkonu povolání sociálního pracovníka je:

b) vysokoškolské vzdělání získané studiem v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu zaměřeném na sociální práci, sociální

¹³ GULOVÁ, L. *Sociální práce. Pro pedagogické pracovníky*. Praha : Grada Publishing, a.s. 2011, s. 36

politiku, sociální pedagogiku, sociální péči, sociální patologii, právo nebo speciální pedagogiku, akreditovaném podle zvláštního právního předpisu.¹⁴

Pro výkon profese lze dle Doporučeného postupu MPSV č. 2/2008, který přináší metodiku posuzování vysokoškolských studijních programů či oborů pro výkon povolání sociálního pracovníka lze uznat absolvování těchto studijních programů/oborů:

- studijní program Specializace v pedagogice, obor Resocializační pedagogika,
- studijní program Rehabilitace – obor Rehabilitační psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory (státní závěrečné zkoušky sociální práce a sociální politika),
- studijní program Právní specializace – obor Veřejná správa (státní závěrečná zkouška právo),
- studijní program Učitelství pro střední školy, obor Učitelství sociálních a zdravotních předmětů pro střední školy (státní závěrečná zkouška sociální práce s didaktikou),
- studijní program Vychovatelství, obor Vychovatelství s volnočasovým a resocializačním zaměřením (státní závěrečná zkouška z etopedie).

2.5 Základní charakterové rysy sociálního pracovníka

Mezi základní charakterové rysy sociálního pracovníka patří empatie, úcta a respekt ke klientovi, akceptace klienta takového, jaký je, včetně jeho silných i slabých stránek. Jde o to, podporovat u klienta vědomí jeho vnitřní důstojnosti a hodnoty, které se zakládají na přesvědčení o sociální povaze všech lidí, protože člověk je jedinečnou bytostí, ovšem završení této jedinečnosti závisí na ostatních lidských bytostech a je uskutečnitelné pouze ve společnosti. Dalším nezbytným předpokladem pro výkon role sociálního pracovníka je víra v to, že každý jedinec je schopen změny růstu a sebezdokonalování. Jedlička a kol. řadí mezi další určení, které k výkonu role sociálního pracovníka patří, „*nezávislost odborného posouzení potřeb klientů, vysokou obecně teoretickou*

¹⁴ Zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění některých dalších zákonů (zákon o vysokých školách) ve znění pozdějších předpisů.

úroveň sdruženou se souborem odborných znalostí, vytváření odborných asociací a stanovení etického kodexu“.¹⁵

Sociální pracovník při interakci s odsouzenými plní i funkci vychovatele. H. Machel (in B. Urban, J. M. Stanik, 2007, s. 222-225) uvádí klíčové kompetence, které by neměl vychovatel postrádat v interakci s vychovávaným (klientem). Autor hovoří o umění dobré komunikace, empatie, objektivitě v jednání s klienty, spravedlnosti, fyzické i psychické šikovnosti, pozorování i ocenění, náklonnosti, demonstrování důvěry, odolnosti vůči provokaci a zastrašování, odolnosti vůči stresu, autentičnosti, apod.

2.6 Sociální práce v českém vězeňství

V předchozí kapitole jsem zmínil, že zákon o sociálních službách nspecifikuje výkon sociální práce ve vězeňství. Podle názoru Ministerstva práce a sociálních věcí, do jehož gesce zákon o sociálních službách spadá, se zákon výkonu sociální práce ve věznicích dotýká v oblasti poskytování sociálního poradenství, odborné způsobilosti k výkonu povolání a dalšího vzdělávání sociálních pracovníků.

Úkoly sociálního pracovníka ve výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody a výkonu zabezpečovací detence byly tedy specifikovány Vězeňskou službou v Nařízení generálního ředitele. Dále uvádím výběr z úkolů sociálního pracovníka, které jsou obdobné pro všechny tři skupiny.

Sociální pracovník je dle tohoto nařízení odborným zaměstnancem oddělení, jehož základním úkolem je samostatná sociální práce, která je zaměřena zejména na plynulý přechod obviněných, odsouzených a chovanců do řádného života (dále jen „vězněné osoby“) Při realizaci sociální práce dbá na zajištění a dodržení standardů kvality poskytovaných sociálních služeb.

Mezi další úkoly patří:

- podíl na vytváření koncepce zacházení s odsouzenými, programů zacházení a zpracování návrhu vnitřní diferenciacce odsouzených;
- poskytování samostatného sociálně právního poradenství;

¹⁵ JEDLIČKA R. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích : nové pohledy na problematiku životních krizí, deviaci a úlohu pomáhajících profesí.* Praha :Themis 2008

- garance kontinuální sociální práce, která zahrnuje udržování kontaktů s orgány státní správy, církvemi, nevládními organizacemi;
- navazování potřebných kontaktů s blízkými osobami vězněných osob, řešení jejich sociálních problémů;
- v případě péče o mladistvé spolupracuje s kurátory pro a orgánem sociálně právní ochrany dětí;
- účast na jednání poradních sborů ředitele věznice, kdy je i odborným poradcem ředitele věznice v oblasti sociálně právních aspektů výkonu trestu a v oblasti přechodu obviněných a odsouzených do občanského života;
- navrhuje umístění vězněných osob do výstupních oddělení, krizových oddělení, specializovaných oddělení, oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením;
- podíl na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí ve vztahu k vězněným osobám a ze sociálního hlediska navrhuje opatření vedoucí k jejich řešení, prevenci a eliminaci;
- vypracovává sociální posouzení, sociální diagnózu a individuální socioterapeutický plán v rámci komplexní zprávy s příslušným doporučením pro program zacházení;
- individuální a skupinové zacházení s obviněnými a odsouzenými.

Pro ucelenější představu o práci sociálních pracovníků je nezbytné uvést i složení cílové skupiny, se kterou sociální pracovník ve věznicích pracuje a blíže specifikovat jeho úkoly.

Cílovou skupinu tvoří muži a ženy všech věkových kategorií, mladiství, matky s dětmi. Jedná se o osoby prvovězněné a recidivisty, osoby s doživotními tresty, dále osoby s poruchami chování, se závislostí na návykových látkách, duševně nemocné, mentálně retardované. (Osoby vyžadující specifickou péči jsou umísťovány do specializovaných oddělení).

Práce sociálního pracovníka začíná již při přijetí obviněných do vazby a nástupu do výkonu trestu odnětí svobody. S každou vězněnou osobou provádí vstupní pohovor, při kterém nejenom zjišťuje jeho aktuální stav, ale u osob nastupujících do výkonu trestu zpracovává na základě vstupního pohovoru sociální posouzení. To je součástí komplexní zprávy o odsouzené osobě. Na

jejím vypracování se podílí i speciální pedagog a psycholog. Na základě doporučení jednotlivých odborných zaměstnanců následně speciální pedagog zpracovává program zacházení. Aktuálně probíhá zpracování posouzení všech odborných zaměstnanců za pomoci nástroje, o němž se budu podrobněji zmiňovat v následující kapitole, která bude pojednávat i o programech zacházení s vězněnými osobami.

Nejdůležitějším pilířem práce s vězněnými osobami je individuální přístup ke každému jedinci. Důležitým hlediskem je i skutečnost, zda se jedná o osobu prvověžněnou, nebo recidivistu. Uvěznění samotné je výrazným stresorem, zejména pro prvověžněné osoby, neboť dochází ke ztrátě životních jistot, změně materiálních a psychosociálních podmínek. Kvalifikovaná intervence sociálního pracovníka je v tomto stadiu nutná. Sociální pracovník je mnohdy po dobu izolace v podobě věznění jediným prostředníkem kontaktu s extramurálním světem.

Při vstupním pohovoru si sociální pracovník mapuje problémy odsouzeného a navrhuje případnou další spolupráci. Mezi konkrétní problémy, které sociální pracovník s vězněnými osobami řeší, patří například zajišťování platných dokladů totožnosti, pomoc při koncipování žádosti o určení výživného, návrhu na určení otcovství, návrhu na rozvod manželství, sepisování žádostí o přiznání důchodových dávek a poskytování základních informací o podmínkách nároku na jejich přiznání, navazování kontaktů se společenským prostředím, zprostředkování kontaktu s kurátorem, probační a mediační službou, krajskou pobočkou úřadu práce, zajištění bydlení po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, poskytování informací o dávkách státní sociální podpory. Mezi nejčastější problémy, které jsou řešeny, patří zadluženost klientů a absence bydlení po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. U mladistvých odsouzených se podílí na dokončení jejich základního vzdělání, kontaktech s výchovnými ústavami.

Uvedené činnosti vyžadují od sociálního pracovníka řadu faktografických znalostí, orientaci v právních předpisech různých právních odvětví (rodinné právo, pracovní právo, právo sociálního zabezpečení, pracovní právo, apod.). Participace sociálního pracovníka na reedukaci odsouzených vyžaduje, aby disponoval i pedagogickými kompetencemi.

Pedagogická teorie poukazuje na důležitost kompetencí v edukačním procesu a na to jak je složité je diagnostikovat.¹⁶ Pro ilustraci uvádím dvě charakteristiky kompetencí učitele podle Švece a Walterové:¹⁷

Švec popsal profesi učitele ve třech okruzích kompetencí:

- kompetence k vyučování a výchově,
- kompetence osobnostní,
- kompetence rozvíjející.

Model klíčových kompetencí podle Walterové:

- kompetence oborově předmětové,
- kompetence didaktické a psychodidaktické,
- kompetence všeobecně pedagogické,
- kompetence diagnostické a intervenční,
- kompetence sociální, psychosociální a komunikační,
- kompetence manažerské a normativní,
- kompetence profesní a osobnost kultivující.

2.7 Kontinuální sociální práce

Důležitou součástí péče o vězněné osoby, na které participují i sociální pracovníci, je kontinuální sociální práce. Tento trend se v českém vězeňství etabluje od 90. let, jeho integrální součástí je postpenitenciární péče. Kontinuální sociální péče probíhá ve všech fázích trestního řízení, pro pachatele trestné činnosti je poskytována systémem: penitenciární péče zaměřená na resocializaci (provádějí sociální pracovníci věznic), raná pomoc a postpenitenciární péče (provádějí kurátoři obecních úřadů). Klíčovým gestorem systému je sociální kurátor, případně kurátor pro mládež obecního úřadu. U kurátora by se měly sbíhat informace o klientovi a kurátor by měl svým způsobem i podílet na řízení aktivit směřujících k dovršení reintegrace a resocializace vězněné osoby. Faktem je, že tento systém zatím nefunguje plošně, spolupráce se sociálním kurátorem je pro vězněné osoby dobrovolná.

¹⁶ CHUDÝ Š., NEUMEISTER P., JUVOVÁ A. a kol. *Vybrané diskurzy teorie a praxe ve vzdělávání a uplatnění sociálních pedagogů v kontextu pomáhajících profesí*. Brno : Paido 2010, s. 11

¹⁷ dtto

Sociální pracovník seznámí každou vězněnou osobu s možností kontaktu se sociálním kurátorem a jeho funkcí, je pak na klientovi, zda nabídnutou pomoc využije již během výkonu trestu. Sociální kurátoři si provádějí pravidelné depistáže ve vazebních věznicích a věznicích na základě zpráv o výkonu trestu odnětí svobody jejich klientů, které jim jsou zasílány z věznic.

Hlavní důvody postpenitenciární péče shrnuje Černíková:

- cíle penitenciárního procesu nejsou zcela dosaženy nebo nejsou ustáleny a jedinec potřebuje odbornou pomoc;
- první dny po propuštění na svobodu jsou obdobím sociální rekonvalescence, kdy jedinec obnovuje sociální dovednosti, získává kolektivní zkušenosti a postupně se integruje do společnosti;
- nejčastěji recidiva nastává v průběhu jednoho roku na svobodě nebo po absolvování ochranného léčení;
- prožívání krize prvních dnů na svobodě;
- větší bezradnost při řešení problémů, konfliktů, prožívání obav, úzkosti a následně nevhodné sociální chování;
- problémy s překonáváním stigmatu kriminálního;
- důsledky prizonizace – běžný život klade mnohem větší nároky na neustálé rozhodování a nesení důsledků z něho plynoucích;
- prožívání sociální vykořeněnosti po dlouhých a opakovaných trestech odnětí svobody, snížení sebehodnocení, pesimismus z životní reality, ztráta smyslu života;
- heteronomní morálka;
- problémy spojené s obnovením či novým vytvářením partnerských vztahů;
- obnovení rodičovské role a adekvátních vztahů k dětem;
- obnovení či vytvoření nových materiálních podmínek k životu (profesní uplatnění).¹⁸

Na postpenitenciární péči se v určité míře podílí i vězeňská služba. V každé věznici jsou zřízena výstupní oddělení, do kterých jsou umísťováni

¹⁸ ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V., *Sociální ochrana*. 2.vyd. Praha: Vydavatelství PA ČR. 1996. S. 142

odsouzení zpravidla tři měsíce před koncem trestu, v odůvodněných případech i půl roku před propuštěním nebo podáním žádosti o podmíněné propuštění.

Účelem výstupních oddělení je pomáhat odsouzeným při vytváření příznivých podmínek pro samostatný život po propuštění a minimalizovat možná rizika jejich selhání.

Důležitým aktérem postpenitenciární péče jsou rovněž nestátní neziskové organizace, a to zejména registrované sociální služby (se specializovanými projekty zaměřenými na resocializaci a prevenci recidivy propuštěných) a služby nepodléhající registraci (např. duchovní péče).

3 DIAGNOSTIKA RIZIK A POTŘEB VĚZNĚNÝCH OSOB

3.1 Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených - SARPO

Za nejvýznamnější prostředek působení na vězněné osoby jsou považovány programy zacházení. Program zacházení v podstatě obsahuje časově rozvržený sled vhodných činností, sledující dosažení pozitivních změn v chování a osobnosti odsouzeného. Základem pro tvorbu individuálního neformálního programu zacházení je penitenciární diagnostika.

Cílem je zmapování stavu, ve kterém se odsouzený nachází v době nástupu do výkonu trestu a jeho posouzení pro penitenciární proces.

V listopadu roku 2012 byl po pilotním odzkoušení implementován do praxe hodnotící nástroj analýzy rizik a potřeb odsouzených pod názvem SARPO, který vychází z penitenciárního modelu Anglie a Walesu. Jeho účelem je zavést do oblasti hodnocení větší systémovost, ale i jednotnost a efektivnost. Tento nový nástroj hodnocení by měl umožnit vyhodnocení efektivnosti navrhovaných opatření a úspěšnost jejich plnění.

3.2 SARPO – základní struktura nástroje

SARPO¹⁹ je jednotný, objektivní, strukturovaný, cílený nástroj hodnocení odsouzených s validizovaným výpočtem statického a dynamického rizika a se zaměřením na identifikaci vybrané trestné činnosti (s násilným, sexuálním a drogovým kontextem). Detekuje riziko újmy (obětí) a rizikové kriminogenní faktory (prediktory recidivy) a obsahuje zhodnocení responsivity odsouzeného (motivace, sebereflexe, schopnost učení). Účelem hodnocení rizik je především predikovat pravděpodobnost opakování trestné činnosti odsouzenými a tomuto uzpůsobit cílené zacházení v přiměřené intenzitě. Je rozdělen do pěti částí:

První část: vyhodnocování informací o charakteru trestní minulosti se zaměřením na její specifické rysy.

¹⁹dostupné na vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/o-nas/sarpo/

Druhá část: rozbor dat, týkajících se okolností, faktorů, které vyplývají z celkového kontextu trestné činnosti se zaměřením na potenciaální objekt újmy.

Třetí část: soubor dynamických rizikových faktorů rozdělených do šesti oblastí: bydlení, zaměstnání, finance, závislosti, rodina a sociální kontakty, myšlení, postoje, chování.

Čtvrtá část: sebehodnotící dotazník, který je začleněn na získání zpětné vazby v podobě sebereflexivního hodnocení situace i okolností samotnou osobou.

Pátá část: závěrečný výstup obsahující interpretaci výsledků analýzy rizik a potřeb osoby, zhodnocení její motivace k řešení problematických otázek a doporučení hodnotitele s návrhem na další postup s hodnoceným.

Účelem nástroje SARPO je pomáhat hodnotiteli podrobně diagnostikovat rizikové faktory hodnocené osoby a tím vzniká efektivní možnost nastavit systém zacházení tak, aby korespondoval s definovanými riziky a potřebami této osoby. Nabízí možnost používat nástroj již na nástupním oddělení věznic, vytvořit profil nastiňující potřeby odsouzeného vedoucí k páchání trestné činnosti a stanovit přímé kroky vedoucí k omezení těchto kriminálních potřeb, stanovit možnosti motivace odsouzeného k pozitivním změnám. Získaná data budou základem k nastavení programu zacházení včetně doporučení k umístění do specializovaných oddělení věznic, která již v současné době fungují.

Hlavním cílem uvedení nástroje do praxe je ovšem efektivní směřování potenciálu odborných pracovníků věznic k aktivitám s vytypovanými odsouzenými a skupinami odsouzených.

4 OBLASTI PROGRAMU ZACHÁZENÍ

4.1 Vymezení pojmů

Pro účely diplomové práce považuji za nezbytné vymežit na tomto místě následující pojmy: socializace, penologie, penitenciaristika, resocializace, reedukace, výchova.

Socializace – podle Witteho (in Nakonečný 1999, s. 63) tvoří teoretický rámec socializace šest druhů základního pojetí:

- pedagogická koncepce (socializace připravuje osobu pro její roli ve společnosti),
- ekologická koncepce (klade důraz na kulturu: socializace představuje totální vzorce lidského chování a jeho artefaktů),
- antropologická koncepce (socializace vytváří v individuui schopnosti, motivy a postoje nezbytné pro vykonávání jeho rolí),
- psychologická koncepce (socializace jako proces vývoje osobnosti zprostředkovaný společenským prostředím),
- sociologická koncepce (socializace je kulturou zprostředkovaná příprava individua na život ve společnosti),
- sociálně – psychologická koncepce (klade důraz na internalizaci hodnot a vnímání světa utvářené skupinou).

Kraus²⁰ popisuje socializaci jako celoživotní proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu a začleňuje se do společnosti. Lze ji chápat jako sociální interakční proces a uskutečňuje se především sociálním učením (zejména učení se sociálním rolím), ale i nátlakem.

Penologie je chápána jako nauka o výkonu trestu a jeho účincích zaměřující se i na jiné aspekty problematiky trestních sankcí. Zabývá se reálným výkonem trestů a ochranných opatření a je do ní zahrnuta i oblast alternativních sankcí, týká se tedy všech druhů trestů.²¹

²⁰ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno : Paido. 2001, s. 21

²¹ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*, Brno : Vydavatelství MU. 1995

Dle Černíkové je penologie věda o trestu a trestání, která se zabývá: „jejich účinky z hlediska volby adekvátního působení – zacházení s pachatelem trestného činu, aby nedocházelo k opakování trestného činu“.²²

Penitenciaristika – tato nauka je označována jako úsek penologie, zaměřený na nepodmíněný trest, tedy na výkon a účinnost nepodmíněného trestu odnětí svobody. V souvislosti s tímto názvem se také setkáváme s termínem „penitenciární pedagogika“, která se zabývá výchovou a vzděláváním uvězněných osob.²³

Dle Paukertové je předmětem penitenciární pedagogiky výchovná funkce výkonu trestu odnětí svobody, k čemuž se vztahují její specifické cíle, které spočívají: v odstranění nežádoucích forem chování a návyků, utváření a přetváření osobnosti ve smyslu pozitivních společenských cílů a norem, překonání protisociálních tendencí a umění se přizpůsobit.²⁴

Podle Mařádka se pojmem penitenciární označuje to, co se týká vězeňství, zacházení s odsouzenými. Používá se především v případech, kdy je třeba zdůraznit, že podstatou věznění není jen samotná represe, tj. tvrdé zacházení, avšak i náprava, reedukace, resocializace.²⁵

Resocializace může být definována jako výchozí působení na pachatele trestného činu k jeho opětovnému zařazení do řádného života společnosti.

Rychlost a charakter průběhu resocializace závisí zejména na:

- adaptaci dané osoby na sociální změnu a na ochotě měnit hodnotovou orientaci, podřizovat se sociálním normám, přijímat nové vzory chování a akceptovat nové autority,
- na míře odlišnosti nového sociálního prostředí od původního, resp. předchozího,
- na otevřenosti nového sociálního systému vůči danému jedinci.²⁶

Někdy se definice tohoto pojmu zkracuje na pouhé znovuuvedení do společnosti, resp. znovuzakotvení do společnosti.²⁷

²² ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁK, V. *Základy penologie pro policisty*, Praha : Vydavatelství, Policie ČR. 2002 ,s.7

²³ MEZNIČEK, J., KALVODOVÁ, V., KUČKA, J. *Základy penologie*. Brno : Vydavatelství MU. 1995

²⁴ PAUKERTOVÁ, J., SOCHUREK, J. *Penitenciární psychologie*. Stráž pod Ralskem, IV VS,

²⁵ MAŘÁDEK, V. *Vězeňství*. Ostrava, Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2005, s. 61

²⁶ In *Velký sociologický slovník II, svazek P-Z*, Karolinum. Praha. Vydavatelství UK, 1996. s.924-924

Za základní postup směřující k přípravě na budoucí reintegraci a resocializaci chápe současná praxe ve vězeňství tvorbu a naplňování programů zacházení (v dřívější terminologii tzv. resocializačních programů) pro každého odsouzeného.

Reedukace – termín reedukace je ve speciální pedagogice pojímán poměrně široce (srov. Sekera, 2001, s.6). Reedukace (reeducatio = převýchova, obnovení výchovy) je nejčastěji chápána ve smyslu souboru speciálně pedagogických metod zaměřených na výcvik poškozeného orgánu nebo funkci. Reedukace může být chápána jako převýchovná práce se sociálně maladaptovanou osobností.

Podle Stankowského²⁸ reedukaci rozhodujícím způsobem ovlivňují tři aspekty:

- **výchozí stav osobnosti** a její dřívější zkušenosti zejména se subkulturou,
- metodické šikovnosti pedagogických pracovníků (zvláště vychovatelů),
- **společenské klima v reedukační instituci** (kvalita interpersonálních vztahů v zařízení, stupeň osobní autonomie vychovávaných, charakter kontrol prováděných pedagogickými pracovníky).

Podle Mezníka je reedukace „souhrn metod pedagogické pomoci cílených k rozvinutí dosud nerozvinutých osobnostních vlastností a pozměnit je společensky žádoucím směrem. Za nápravu se považuje obvykle eliminace negativních návyků nebo postojů.“²⁹

Výchova je jednotlivými odborníky chápána rozličně. Podle Brezinky³⁰ se výchovou rozumí činnost, jejímž prostřednictvím se lidé snaží natrvalo zdokonalit v některém směru strukturu psychických dispozic jiných lidí nebo upevnit její hodnotné komponenty, nebo zabránit vzniku dispozic nežádoucích. Místo o „struktuře psychických dispozic“ lze zkráceně mluvit jen o osobnosti. Výchova je činnost, jejímž účelem (cílem) je „konkrétním způsobem ovlivnit

²⁷ <http://cz.wikipedia.org/wiki/Resocializace>

²⁸ STANKOWSKI, A. *Etopedie. Úvod do resocializační pedagogiky*. Ostrava : PdF OU, 2003. s. 36

²⁹ MEZNÍK, J., a kol. *Základy penologie*, Brno : MU, 1995. s. 45

³⁰ BREZINKA, W., *Filozofické základy výchovy*. Praha: Zvon. 1996, s. 51,52

jednoho nebo více lidí“. Cílem výchovy je dosažení určité kvality osobnosti, tj. psychických dispozic (schopností, dovedností, znalostí, postojů, způsobů chování, názorů, přesvědčení).

Podle Krause³¹ se výchova jeví jako regulování, záměrné a cílené vstupování do celoživotního procesu zespolečňování jedince, probíhající v jistém konkrétním, kulturně společenském systému. Autor ve své knize *Člověk, prostředí výchova* uvádí pojetí hesla výchovy P. Ondrejkooviče (1998, s.378):

Výchova jako:

- morální a intelektuální výcvik, rozvíjení mentálních složek charakteru člověka, kultivace složek osobnosti,
- sociální technika ovlivňování lidského chování tak, aby bylo v souladu s převládajícími vzory sociální interakce a organizace,
- záměrný a organizovaný přenos požadovaných dovedností a hodnot z jedince na jedince nebo skupiny,
- interakční proces, který probíhá mezi vychovatelem a vychovávaným v určitém sociálním prostoru a čase,
- aktivity a opatření, které jsou cílevědomě zaměřené na ovlivňování osobnosti a které mají stanovené cíle,
- proces vědomé a řízené socializace.

³¹ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido . 2001, s. 41

4.2 Programy zacházení

Program zacházení je klíčovým prostředkem penitenciárního působení na odsouzené. Zpracovává se na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti.

V programu zacházení má být především jasně formulován cíl, jehož má být realizací programu zacházení dosaženo. Cílem může být získání konkrétní pracovní kvalifikace zvyšující šanci na získání zaměstnání po propuštění na svobodu, dosažení určitého stupně vzdělání, osvojení si pracovních návyků, osvojení si určitých dovedností přispívajících k samostatnému způsobu života, osvojení si zvládnání krizových životních situací apod. V rámci programů zacházení může být stanoveno i více cílů, které se vzájemně doplňují. Náročnost cíle či cílů závisí především na osobnosti odsouzeného. Důležitým faktorem je intelekt odsouzeného, stupeň dosaženého vzdělání, schopnosti či dovednosti, jimiž odsouzený disponuje, míra narušení jeho osobnosti, jeho postoje ke spáchanému trestnému činu a k výkonu trestu apod.

Aby byl program zacházení efektivní, je důležitá participace odsouzeného a jeho tvorbě. Odsouzený si vybírá z alternativ programů zacházení, které věznice dle svých možností nabízí.

4.3 Základní oblasti programu zacházení

Jednotlivé aktivity programu zacházení jsou upraveny v § 36 Vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1995 Sb. Odsouzeným jsou dle tohoto paragrafu nabízeny následující aktivity: *pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné, zájmové, oblast utváření vnějších vztahů*. Vězeňská služba nabízí i aktivity náboženské.

Pracovní aktivity – kromě zaměstnávání odsouzených patří do těchto aktivit i pracovní terapie realizovaná pod vedením zaměstnance vězeňské služby a práce potřebné k zajištění každodenního chodu věznice.

Z práce plynou i určité výhody – např. získání nových specifických dovedností při vykonávání určitého zaměstnání, naučit se hospodařit s určitou finanční částkou – hrazení výživného, ubytování, dluhů apod.

Vzdělávací aktivity – Cíle vzdělávání jsou přímo spjaty s konečným úkolem integrovat vězněnou osobu zpět do společnosti. V každém vězeňském systému je proto zapotřebí připravit studijní program, který by vězňům umožnil věnovat se výchovně vzdělávacím aktivitám podle jejich zájmů a potřeb. Konkrétně se jedná o dokončení školní docházky, vzdělávání organizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, dále sem patří vzdělávání vedené a kontrolované zaměstnancem oddělení výkonu vazby a trestu, vzdělávání v korespondenčních kurzech.

Speciálně výchovné aktivity – k těmto aktivitám patří zejména terapeutická působení, např. sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, sociálně – právní poradenství, trénink zvládnání agresivity.

Podle Mezníka³² byla potřeba zavést léčebné programy do vězeňské praxe reakcí na skutečnost, že u valné části vězeňské populace byla výzkumnými šetřeními zjištěna řada psychopatických syndromů a symptomů a také četné návyky na alkohol a drogy. Psychoterapeutické programy ve vězení vycházejí z běžné praxe uplatňované v psychiatrických léčebnách, jež byly přizpůsobeny vězeňským programům.

Cílem uvedených tréninkových terapeutických programů je stimulovat rozvoj sociálních dovedností nutných k reintegraci odsouzeného do společnosti a příznivě ovlivnit přechodné psychické potíže odsouzeného.³³

Zájmové aktivity – nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti, které rozvíjejí schopnosti, vědomosti a sociální dovednosti odsouzených. Účelem těchto aktivit je naučit odsouzené smysluplně trávit volný čas, vyplnit výkon trestu aktivní činnostmi, udržet je v psychické a fyzické kondici. Patří sem vedle sledování televize a videa rovněž sportovní aktivity, návštěvy divadelních představení, která jsou realizována ve věznicích, malování, literární činnosti, hra na hudební nástroje.

Oblast utváření vnějších vztahů – je zaměřena na vytvoření, udržení, či posílení pozitivních sociálních vazeb odsouzených mimo zdi vězení. Jedná se o kontakty s osobami blízkými, popř. jinými osobami, možnost opuštění věznice

³² MEZNÍK, J., a kol. *Základy penologie*, Brno : MU, 1995. s. 45

³³ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., VANTUCHOVÁ, M. *Systém českého trestního práva. III. Tresty a ochranná opatření*. Praha : Novatrix, 2009, s. 82

za podmínek stanovených zákonnými ustanoveními, vyřizování různých záležitostí na úřadech apod.

Z hlediska participace sociálních pracovníků na přípravě k reintegraci vězněných osob jsou stěžejní zejména tři posledně uváděné aktivity programu zacházení.

4.4 Standardizované programy zacházení

Jak jsem uvedl v úvodu své diplomové práce, vězeňská služba je institucí, která usiluje o společenskou rehabilitaci sociálně selhavších jedinců. Plní tedy zakázku společnosti, kterou je převýchova pachatele, jeho příprava na budoucí reintegraci a resocializaci. V souladu s naplňováním účelu výkonu trestu vězeňská služba vytvořila standardizované speciálně výchovné programy, které jsou zaměřeny na jasně definované cílové skupiny odsouzených. Jsou zaměřeny na práci s trestným činem, přizpůsobeny schopnosti odsouzených učit se a realizovány kvalifikovanými a vyškoleným lektory. Na těchto standardizovaných programech participují i sociální pracovníci.

Konkrétně se jedná o program „**Zastav se, zamysli se, změň se**“, který je primárně určen pro cílovou skupinu odsouzených mužů i žen opakovaně umístěných ve výkonu trestu odnětí svobody převážně za majetkovou trestnou činnost. Jedná se o kognitivně behaviorální program s terapeutickými prvky.

Hlavním cílem programu je vést odsouzené k vytvoření si adekvátního náhledu na trestnou činnost a uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páchání. Jednotlivé body programu podněcují odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucích ke kriminálnímu jednání. Odsouzení jsou motivováni k získání nových sociálních dovedností a k nekriminálnímu soběstačnému způsobu života po propuštění.

Program 3Z byla adaptován týmem vězeňských a probačních pracovníků za vedení předních anglických lektorů programu Stop, Think and Change. Vede ho vyškolená lektorská dvojice zaměstnanců věznic, zpravidla 2x ročně, ve skupině 12 odsouzených. Program staví na kognitivně – behaviorálních

základech, využívá metody modifikace chování, nácviku řešení problémů.³⁴ Ve věznici Pardubice byl pilotně ověřen v roce 2010, aktuálně na jeho realizaci participuje dalších 14 věznic.

Další standardizovaný program má název **GREPP**. Vychází z Usnesení vlády České republiky ze dne 16. srpna 2006 č. 949, kterým byl schválen Plán úkolů boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí na období 2006–2008, a stanovuje postup zacházení s odsouzenými za trestné činy spáchané na dětech (osob do 18 let – týrání dětí, komerční sexuální zneužívání dětí i sexuální zneužívání bez komerčního aspektu). Odborným garantem tohoto programu je člen Psychologického pracoviště VS ČR, lektory jsou určení zaměstnanci věznice, tedy i sociální pracovníci. Tento program je realizován ve Věznici Heřmanice a v několika dalších věznicích.

Třetí standardizovaný program je určen pro cílovou skupinu mladistvých mužů. Jedná se o edukativně-terapeutický program **TP 21 JUNIOR**. Hlavním cílem je minimalizace násilných projevů v chování odsouzených snížením jejich aktuální, situačně podmíněné hladiny agresivity. Mladiství jsou motivováni vytvořit si náhled na nevhodnost řešení konfliktních a zátěžových situací agresivním chováním, uvědomit si vlastní zodpovědnost a přijetí konkrétních důsledků za své jednání a za porušování zásad slušného chování.

Čtvrtým standardizovaným programem je intervenční program pro řidiče s problémovým průběhem řidičské praxe s názvem **PARDON** a byl vytvořen s Centrem dopravního výzkumu. Jeho posláním je prevence recidivy rizikového dopravního chování a vytvoření náhledu problémového chování jedince, které vedlo k dopravnímu přestupku, či k trestnému činu.³⁵

³⁴ Srov. NĚMCOVÁ V., *Možnosti resocializace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, bakalářská práce*. MU Brno, Pedagogická fakulta, 2007, s. 20-42

³⁵ Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 35/2011, kterým se stanoví minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody

5 PODÍL SOCIÁLNÍ PRACOVNICE NA VYBRANÝCH AKTIVITÁCH PROGRAMU ZACHÁZENÍ

Jak jsem uvedl v předchozích kapitolách, sociální pracovník je především garantem specializovaných činností, které souvisejí se sociálními službami a jsou zaměřeny na pomoc vedoucí k zajištění fyzické a psychické soběstačnosti klientů, poskytování sociálně právního poradenství, specifických činností zaměřených na nácvik sociálních dovedností vedoucích k samostatnosti a soběstačnosti. Sociální pracovník musí svou činnost vykonávat i v tak specifickém prostředí, jakým věznice je. Na jedné straně jsou zde potencionální klienti přiměřeně hmotně zajištěni, na druhé straně výrazně omezení na svobodě. S ohledem na cílovou skupinu je třeba, aby sociální pracovník uměl v praxi využívat různé metody sociální práce, disponoval pedagogickými dovednostmi.

V dalších podkapitolách uvádím některé metody sociální práce, využívané sociálními pracovníky ve vězeňství.

5.1 Interaktivní model sociální služby ve věznici

Jedním ze základních předpokladů pro úspěšný výkon sociální práce je vztah mezi sociálním pracovníkem a jeho klientem. Tento vztah se vytváří i ve vězeňském prostředí. Současná sociální práce ve vězeňství vychází z interaktivního modelu sociální práce, je chápána jako proces, ne statická neměnná procedura.

Důležitý je přístup sociálního pracovníka ke klientovi. Měl by především akceptovat klienta jako bytost schopnou pozitivní změny a osobního růstu. Je jeho průvodcem na cestě k pochopení základního problému, podmínek, které existenci problému umožňují až ke vzniku schopností problém aktivně řešit. Musí si uvědomit, že ve snaze pomoci riskuje odmítnutí, ale přesto zůstává k dispozici. Sociální pracovník rovněž musí rozeznat hranici mezi přizpůsobováním se klientovi a službou.

5.2 Případová sociální práce

Základem sociální práce ve věznici je případová sociální práce. Vychází z psychosociálního přístupu. Sociální diagnózu opírá o teorii, že sociální problém u klientů vychází z narušených vnitřních a vnějších vztahů a postojů k nejbližšímu okolí. U klienta je třeba zjistit prostřednictvím rozhovoru, které skutečnosti měly vliv na utváření jeho osobnosti v jeho dětství, dospívání a dospělosti. V psychogenetickém rozhovoru sociální pracovník hodnotí nejen skutečnosti, které měly vliv na utváření osobnosti klienta, ale i sociologické skutečnosti, v jejichž rámci jeho vývoj probíhal. Sociální pracovník provádí s každou vězněnou osobou pohovor při jejím nástupu do výkonu trestu a výkonu vazby. Zjišťuje, jak byl klient v jednotlivých fázích svého života integrován do společnosti, jak se vyrovnával s životními situacemi a problémy a adaptoval se. Na základě pohovoru zpracovává sociální anamnézu. V této diagnostické etapě dochází k identifikaci sociálního problému klienta. Pakliže má klient zájem o spolupráci, nastává další etapa, kterou je etapa navrhování řešení a stanovení plánu sociální terapie, která patří v sociální práci k nejnáročnějším.

Sociální terapie vychází ze zkušeností, že je klientům možné pomoci sociálně výchovným působením. Náplní výchovného programu je utváření realistického pohledu klienta na svoji sociální situaci, svůj život, své okolí a má zvýšit jeho schopnost zaujmout správné vztahy a postoje.³⁶

5.3 Realitní sociální práce

Cílem této metody je vést klienty k tomu, aby jednali realisticky, odpovědně a dokázali vyhodnotit své chování jako správné či nesvéprávné v souladu s platnými společenskými a právními normami. Delikventi, alkoholici a drogově závislí mají nerealistické sebehodnocení, představy o příčinách svého neadekvátního chování, vztahů k lidem, společnosti a jejím právním a morálním hodnotám. Pro tento způsob sociální práce je charakteristický přístup založený

³⁶ MUHLPACHER P. *Sociální práce – skriptá*, Brno : Masarykova univerzita . 2003, s. 31

na principu reality a rezponzibility (odpovědnosti) ve spojení s etickým aspektem. Klient se má upnout na přítomnost, uvažovat o své budoucnosti.

Realitní terapie se skládá ze vzájemně se doplňujících přístupů, při kterých sociální pracovník:

- a) vytváří hluboký osobní vztah ke klientovi,
- b) odmítá takové chování klienta, které je nerealistické a neodpovědné, přitom ovšem klienta stále akceptuje a je zaangażován na jeho životě,
- c) postupně učí klienta lepším, odpovědnějším, zralejším způsobem uspokojování psychických potřeb v hranicích reality.³⁷

Realitní terapie se soustředí na chování, terapeutickým prostředkem jsou záměrně vedené rozhovory a diskuse. Sociální pracovník při nich musí mít na mysli, že změnit lze jen přítomnost, neodpovědné chování nelze omlouvat minulými zážitky a zkušenostmi.

5.4 Skupinová sociální práce

I ve vězeňské praxi lze aplikovat práci se skupinou. Je ovšem nutné pečlivě vybírat klienty do skupinové práce. Ve skupině si klienti uvědomí, že nejsou osamoceni, sdílejí stejné problémy a potíže. Skupina jim může pomoci v hledání a nalézání cest a dovedností, jimiž by mohli svůj problém vyřešit. Modely práce se skupinou mohou být rozlišovány podle teoretické orientace (behaviorální), podle typu problémů klienta (např. drogová závislost), podle druhu klientů (ženy, mladiství), podle času (krátkodobé, dlouhodobé).

5.5 Sociální práce na výstupním oddělení

Závěr kapitoly chci věnovat výstupnímu oddělení věznice. Z mého pohledu výčet činností, které jsou součástí programu zacházení, vystihuje i široké akční pole sociální práce. Účelem výstupního oddělení je zajištění takového zacházení s odsouzenými, které by jim mělo pomáhat předvídat úskalí přechodu do občanského života, poskytno jim možnost získat potřebné

³⁷ MUHLPACHER P. *Sociální práce – skriptá*, Brno, Masarykova univerzita, 2003, s.32

informace a praktické dovednosti orientovat se v občanském životě zákonným způsobem.

Součástí programu zacházení jsou tyto aktivity:

- sociálně právní poradenství, které představuje podání ucelené informace o legislativních možnostech v té které sociální oblasti. Zahrnuje i nácvik sociálně právních dovedností.
- výcvikový program pro nezaměstnané, který je cyklickou, skupinovou formou sociální práce v minimálním rozsahu šesti setkání po dvou vyučovacích hodinách.
- výcvikový program dluhové poradenství.
- intenzivní kurz základních občansko právních vztahů (nájemní a další smlouvy, pracovní smlouvy).
- praktický nácvik společenského chování.
- informace a praktický nácvik zvládnání úskalí prvních dnů na svobodě (reakce na odmítané či příliš vstřícné nežádoucí reakce sousedů, bývalých přátel, umění odmítnout pozvání k nežádoucí aktivitě, vyhledání institucí, které mohou pomoci apod.).

Nezastupitelná je součinnost se státními a nestátními institucemi, které poskytují sociální služby, a to jak formou besed, tak písemným stykem či formou konkrétní intervence ze strany sociálního pracovníka.

5.6 Shrnutí teoretické části

Teoretická část mé práce mapuje rozsah, obsah, cíle a podmínky výkonu sociální práce ve specifickém prostředí věznice. Z tohoto důvodu v prvních kapitolách vymezují účel výkonu trestu a legislativní podmínky jeho výkonu. Sociální práce v českém vězeňství je primárně zaměřena na plynulý budoucí přechod odsouzených do řádného občanského života a schopnost soběstačného způsobu života v souladu se zákonem, a to podporou extramurálních sociálních vazeb a přípravou na zvládnutí anticipované životní situace po propuštění. V rámci této přípravy pak sociální pracovník plní dílčí cíle, které jsou zaměřeny na kompenzaci osobních deficitů klienta. Podstatou sociální práce je naučit lidi, aby byli schopni přemýšlet o svém vlastním myšlení, o tom, jak řešit a zvládat problémy.

Jednotlivé činnosti sociálního pracovníka se liší v závislosti na fázi pobytu odsouzených ve věznici. Po nástupu výkonu trestu se jedná o zmapování životní situace klienta, během výkonu trestu jsou výraznější činnosti na udržení kontaktu s vnějším světem, směřující dále k rozšíření jeho sociálních dovedností, v období před propuštěním z výkonu trestu pak ty, které napomáhají jeho integraci do společnosti.

Kromě metod sociální práce využívá sociální pracovník při své práci i poznatky z dalších společenských věd, např. psychologie, sociologie, pedagogiky, andragogiky.

Sociální práce je zaměřena na pomoc při překonávání navzájem souvisejících bariér zvládnutí životní situace klienta. Nedílnou součástí činnosti sociální práce také tvoří: „zajišťování návaznosti – zprostředkování nebo koordinace činností dalších pomáhajících pracovníků - psychologů, lékařů, právníků, soudců, učitelů, osobních asistentů, pečovatелů apod.“.³⁸

³⁸ MUSIL, L. , Standardy kvality a sociální práce v sociálních službách. *Sociální práce/Sociální práce 2044*, č. 1 str. 53-74

6 PRAKTICKÁ ČÁST

6.1 Sociální pracovník a systém zacházení s vězni

Z teoretické části práce, mapování činnosti sociálního pracovníka a jeho úlohy v systému zacházení s vězni vyplynulo několik otázek, které se staly podkladem pro praktickou část práce. Na jejich základě byly stanoveny hypotézy.

Primární činností sociálních pracovníků je individuální práce s odsouzenými. Ve vězeňské praxi má ovšem mnohdy tato činnost spíše charakter jakési „služby odsouzeným“ ve smyslu zástupného vyřizování kontaktu s úřady a institucemi, sepisování potvrzení, žádostí o důchod... Důvodem je vysoký počet odsouzených, kteří připadají na jednoho sociálního pracovníka a z tohoto důvodu i malá časová dotace pro vedení odsouzených k samostatnému a aktivnímu řešení vlastních sociálních problémů.³⁹

Vyskytují se ovšem i situace, kdy řešení jednoho problému odhalí i problémy další a individuální péče probíhá i v řádu několika měsíců. Pro ilustraci sociální práce a týmové práce odborných zaměstnanců věznice uvádím v závěru kapitoly dvě kazuistiky.

Skupinová práce realizovaná sociálními pracovníky je zaměřena na speciálně výchovné aktivity, zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů. Sociální pracovníci ve Věznici Pardubice, kde jsem prováděl své šetření, participují na realizaci standardizovaného programu Zastav se, zamysli se, změň se. Hlavním cílem tohoto programu je vést odsouzené k vytvoření adekvátního náhledu na trestnou činnost, uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páčání. Program by měl podnítit odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucí ke kriminálnímu jednání a motivovat je k získání nových sociálních dovedností a k soběstačnému způsobu života po propuštění. Se svolením čtyř odsouzených, kteří program absolvovali, jsem na konec práce – Příloha C - vložil jejich hodnocení programu.

³⁹ Srov. HÁLA, J., *Úvod do teorie a praxe vězeňství*, České Budějovice : VŠERS, 2006. s. 61

Z vyjádření odsouzených je patrné, že program splnil jejich očekávání a byl pro ně přínosem. Z uvedeného hodnocení lze odvodit, že odsouzení byli s obsahem a cílem programu seznámeni srozumitelným způsobem, hodnocení spolupráce ve skupině svědčí o tom, že odpovídající byl i výběr skupiny. Přístup obou lektorek – sociálních pracovníc hodnotí respondenti jako profesionální, nadstandardní, vstřícný, empatický. Z pohledu pedagoga lze konstatovat, že sociální pracovníce disponují i pedagogickými dovednostmi.

Další skupinovou aktivitou nabízenou sociálními pracovníci je kurz právního minima a nácvik sociálních dovedností. Účast na aktivitách je dobrovolná, jejich realizace se odvíjí od zájmu odsouzených.

6.2 Metoda sběru dat

Pro zjištění vytyčeného cíle byla použita kvantitativní metoda sběru dat prostřednictvím dotazníku. Dotazníkový sběr dat ve vězeňském prostředí omezuje možnost zkreslení odpovědí a anonymita vyplnění zvyšuje objektivitu získaných dat. Pro potřebu práce byl vytvořen dotazník, který byl předložen odsouzeným. Při distribuci dotazníků byli respondenti poučeni o jeho účelu a obsahu, následně požádáni o jeho vyplnění a ujištění o anonymitě.

6.3 Vzorek respondentů dotazníkového šetření

Jako průzkumný vzorek pro dotazníkové šetření bylo záměrným (účelovým)⁴⁰ výběrem zvoleno 80 odsouzených aktuálně umístěných ve věznici v Pardubicích. Polovina dotazníků byla distribuována mezi odsouzené zařazené do typu věznice dozor, polovina dotazníků do typu věznice ostraha. Předpokládal jsem, že dotazník vyplní přibližně stejný počet prvotrestaných a opakovaně trestaných odsouzených. Dotazník sice vyplnili všichni odsouzení, počet opakovaně trestaných, jak je dále uvedeno v analýze výsledků dotazníkového šetření, byl ovšem vyšší než počet odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé.

⁴⁰ DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum, 1993. s. 112

6.4 Stanovení hypotéz

V rámci průzkumu byly stanoveny hypotézy, jejichž cílem byla analýza názorů a postojů odsouzených mužů na realizaci a efektivitu aktivit programů zacházení, vlivu prostředí, ve kterém jsou programy realizovány, smysluplnost činnosti odborných zaměstnanců v kontextu naplňování účelu a funkce výkonu trestu odnětí svobody.

Hypotéza č. 1

Motivací k zařazení do aktivit programu zacházení je pozitivní hodnocení k podmíněnému propuštění.

Hypotéza č. 2

Odsouzení kladou při procesu převýchovy a snižování rizika recidivy nejvyšší důraz na vzdělávací aktivity

Hypotéza č. 3

Prostředí a atmosféra věznice nejsou příznivé pro osobní rozvoj odsouzených.

Hypotéza č. 4

Činnost sociálního pracovníka ve vězeňství odpovídá potřebám odsouzených.

6.5 Kazuistika č. 1

Michal P., 19 let, prvotrestaný, zařazen do typu věznice s dozorem. K sociální pracovníci věznice se dostavil na vlastní žádost, předložil dopis, ve kterém ho jistý Mgr. K., kterého nezná, informoval o tom, že je jeho mladší bratr Lukáš (15 let) na útěku z domova a žádal ho o návštěvu. Byl očividně vyděšený, vyjadřoval obavu o bratra. Uvedl, že s matkou není dlouhodobě v kontaktu, nemůže si informaci ověřit u ní, např. telefonním kontaktem.

Začátek spolupráce: klientovi nejprve poskytnuta krizová intervence. Následně byl požádán o sdělení adresy trvalého pobytu bratra. Byl seznámen s tím, že za účelem zjištění informací o bratrovi, bude sociální pracovníce kontaktovat oddělení sociálně právní ochrany dětí a mládeže (dále jen „OSPOD“), a ujištěn, že bude o výsledku intervence informován. Vzhledem k jeho aktuálnímu stavu mu bylo ve spolupráci s psychologem zajištěno přechodné umístění na krizovém oddělení.

Na OSPOD zjištěno, že informace o útěku bratra se zakládá na pravdě, k osobě, která odsouzeného informovala, bylo dále zjištěno, že se jedná o majitele reklamní agentury se zájmem o nezletilé. O jeho aktivity se v současné době zajímá Policie ČR. Bratr Michala byl v pořádku, vzhledem k tomu, že se jednalo o jeho opakovaný útěk a matka nebyla schopna zajistit jeho adekvátní výchovu, byl na základě předběžného opatření umístěn do dětského domova rodinného typu. Oslovená sociální pracovníce rodinu Michala dobře zná, dlouhodobě je pod dohledem OSPOD. Projevila zájem o návštěvu ve věznici, návštěva byla zprostředkována.

Z osobní a rodinné anamnézy odsouzeného: svobodný, bezdětný, aktuálně nemá žádný partnerský vztah. Neuvádí žádné zdravotní problémy, neguje kontakt s drogou.

Narodil se do vlastní úplné rodiny, má dva starší a jednoho mladšího sourozence. S rodinou žil v malém městě. V deseti letech mu zemřel otec, kterého měl rád. Matka se znovu provdala, s nevlastním otcem si nerozuměl. Důvodem bylo otčímovo požívání alkoholu a pod jeho vlivem nepřiměřené fyzické trestání dětí. Často utíkal z domova, začal mít problémy ve škole. Matka byla spíše na straně otčíma, soužití vyvrcholilo umístěním Michala do dětského

domova. Zde byl nešťastný, stýskalo se mu po sourozencích i matce. Uvedl i útky z dětského domova. Do své zletilosti vystřídal celkem tři ústavy. Z důvodu přemísťování se nevyučil.

Po propuštění z posledního ústavu se chtěl vrátit zpátky k matce, vzhledem k tomu, že v rodině již bylo další dítě, odešel do Brna. Našel si přítelkyni, se kterou žil v podnájmu, příležitostně pracoval.

Trestná činnost: ve výkonu trestu je poprvé za majetkovou trestnou činnost. Byl mu uložen trest odnětí svobody v délce trvání jednoho roku. Uvedl, že se ve výkonu trestu adaptoval bez problémů.

Sociální zázemí: po propuštění z výkonu trestu se bude vracet k přítelkyni.

Průběžná sociální péče: úvodní sociální problém odhalil další problémy odsouzeného. Během následných setkání se sociální pracovníci vyšlo najevo, že přítelkyně odsouzeného, se kterou žil před nástupem do výkonu trestu s ním přerušila kontakt, tudíž se nemá po propuštění kam vrátit. S matkou ani staršími sourozenci není v kontaktu. O kontakt s matkou nemá zájem, starší sourozence nechtěl oslovit, protože se styděl za svůj výkon trestu. Byla mu nabídnuta pomoc při vyhledání ubytování a zaměstnání po propuštění z výkonu trestu a byl vyzván k tomu, aby zvážil možnost kontaktu se staršími sourozenci.

Ve výkonu trestu nebyl dosud zaměstnán, nemá finanční prostředky na úhradu svých potřeb, jediným finančním zdrojem je sociální kapesné, neudrhuje kontakt s rodinou. Občas si od odsouzených něco „půjčí“ – zejména cigarety, nemá z čeho vracet. Žádal vychovatele o pracovní zařazení, zatím bez úspěchu.

S ohledem na věk odsouzeného a nutnost vytvoření pracovních návyků byla provedena ze strany sociální pracovnice intervence u vychovatele a odsouzený byl pracovní zařazen. Sám kontaktoval svého bývalého zaměstnavatele s žádostí o přijetí do pracovního poměru po propuštění. Od zaměstnavatele sice odpověď obdržel, ten mu ovšem sdělil, že mu nemůže zaměstnání přislíbit, z ekonomických důvodů musel zredukovat počet zaměstnanců. Sociální pracovníci bylo odsouzenému předáno několik adres firem v místě jeho posledního bydliště, které následně sám kontaktoval. Jeho aktivita byla ve spolupráci s vychovatelem sledována. Většina zaměstnavatelů

na žádost odsouzeného ovšem nereagovala. Sociální pracovnice v meziobdobí monitorovala možnost ubytování.

V rámci kontinuální sociální práce byl požádán o pomoc i kurátor v místě posledního trvalého pobytu odsouzeného, vyjádřil se ve smyslu, že situaci odsouzeného bude řešit až před jeho propuštěním. Jako zásadní pro řešení problému odsouzeného se ukázalo zprostředkování kontaktu s pracovnící OSPOD. Protože byla, v rámci řešení situace Michalova mladšího bratra, v kontaktu se staršími sourozenci, informovala je i o aktuální životní situaci Michala. Starší bratr nabídl Michalovi pomoc v prvních dnech jeho pobytu na svobodě.

Tři měsíce před propuštěním byl Michal umístěn na výstupním oddělení, kde se absolvoval přípravu na propuštění z výkonu trestu.

6.6 Kazuistika č. 2

Martin, 22 let, potřetí ve výkonu trestu, zařazen do typu věznice s ostrahou. K sociální pracovnici se dostavil s žádostí o zjištění adresy rodičů.

Z osobní a rodinné anamnézy: Vlastní rodiče nikdy nepoznal, ve třech letech byl adoptován. Je romského původu. Adoptivní rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní lidé, vyrůstal sám, sourozence nemá. Rodiče ho velmi milovali, snažili se mu zajistit co nejlepší výchovu. Absolvoval základní školu, začal se učit zedníkem. Po opakovaných krádežích, které se odehrávaly v bytě rodičů, se ho rodiče zřekli a vyhodili ho z domu. Bylo mu sedmnáct let, vyhledal si romskou komunitu, ve které žil. S rodiči se od té doby neviděl. Nepracoval, finanční prostředky si zajišťoval krádežemi. Přiznává požívání alkoholu – až 3 piva denně, občas rum. Experimentoval s drogami – marihuana, heroin.

Kriminální anamnéza: Poprvé a podruhé byl ve výkonu trestu za krádeže, nyní je odsouzen ke 3,5 letům odnětí svobody za trestný čin loupežného přepadení. O podmíněné propuštění nemá zájem.

Chování ve výkonu trestu: podle psychologického vyšetření se jedná o silně narušenou osobnost, nestálou, velmi emotivně nevyrovnanou. Dychtí po

pozornosti, kterou si vynucuje nevhodným způsobem. Má problémy se spoluodsouzenými. Není pracovně zařazen, byl mu stanoven pouze minimální program zacházení, nemá o nic zájem. Jeho jediným zdrojem příjmu je sociální kapesné. Ve výkonu trestu ho nikdo nenavštěvuje.

Sociální práce: na sociální pracovníci požaduje, aby mu zjistila adresu rodičů, od 17 let se s nimi nestýká. Deklaruje, že je má je rád, i když jim nemůže odpustit, že ho vyhodili z domu. Odsouzenému přislíbena pomoc, zároveň upozorněn na skutečnost, že zjistit adresu rodičů nebude snadná záležitost. Ve spolupráci s OSPOD zjištěna adresa rodičů, následně sociální pracovníci požádán o pomoc a spolupráci sociální kurátor. Tento provedl návštěvu rodičů, zjistil, že rodiče nechtějí, aby byla Martinovi předána jejich adresa, v minulosti jim i vyhrožoval, chtěl po nich peníze. Nemají zájem o kontakt se synem ani informace o něm. Rodiče odsouzeného byli ujištěni o respektování jejich požadavku. S odsouzeným byl proveden pohovor, ve kterém mu bylo vysvětleno, že s odstupem času není možné adresu rodičů zjistit, mimo jiné i z důvodu ochrany osobních dat a údajů.

S ohledem na dosavadní průběh výkonu trestu odsouzeného a jeho osobnost byla následně sociální pracovníci provedena intervence u psychologa a terapeuta věznice a byl předán do jejich péče. Odsouzený byl zařazen do arteterapie, před výstupem z výkonu trestu byl umístěn na výstupní oddělení, kde absolvoval přípravu na podmíněné propuštění. Sociální pracovníci mu bylo zajištěno ubytování na Azylovém domě Armády spásy.

7 DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ

7.1 Otázky a analýza výsledků dotazníkového šetření

Jak jsem inzeroval v předchozí části, dotazníkového šetření se zúčastnilo 80 odsouzených. Z celkového počtu respondentů bylo 29 % odsouzených ve věku mezi 20 a 30 lety, 51 % odsouzených ve věku 30 let až 40 let a 20 % odsouzených ve věku 40 let a výše,⁴¹ 20 % odsouzených bylo ve výkonu trestu odnětí svobody poprvé, 80 % odsouzených opakovaně.⁴² Další otázka se týkala dosaženého stupně vzdělání. Z celkového počtu odsouzených bylo 9 % absolventy ZvlŠ, 22 % odsouzených absolvovalo pouze základní školní docházku, 40 % odsouzených se nedokončilo učební obor, 14 % odsouzených absolvovalo odborné učiliště, 15 % odsouzených dosáhlo středoškolského vzdělání, mezi respondenty nebyl ani jeden absolvent vysoké školy.⁴³

Další otázky předložené v dotazníku byly směřovány na aktivity programů zacházení, společenské klima ve věznici, vzájemné vztahy mezi zaměstnanci a odsouzenými, činnost odborných zaměstnanců.

Čtvrtá otázka v pořadí zjišťovala, která ze stránek výkonu trestu, tedy resocializace nebo represe je podle názoru respondentů v současném vězeňství uplatňována. Za represí je možné ve výkonu trestu považovat prověrky početního stavu, množství zákazů a příkazů vyplývajících z právních norem upravujících výkon trestu odnětí svobody, osobní prohlídky odsouzených, prohlídky ubytoven. Souhrnně tedy míra sociální kontroly zaměstnanců vězeňské služby nad odsouzenými. Resocializací bylo v otázce zamýšleno výchovné působení zaměstnanců. Z celkového počtu dotázaných se 37 % domnívá, že více je uplatňována represe, podle 33 % dotázaných je více uplatňována resocializace, podle 20 % jsou obě stránky výkonu trestu uplatňovány stejně, 4 % nedokázalo otázku posoudit, 6 % respondentů na otázku vůbec neodpovědělo.⁴⁴

⁴¹ viz Příloha B – Graf č. 1

⁴² viz příloha B – Graf č. 2

⁴³ viz příloha B – Graf č. 3

⁴⁴ viz příloha B – Graf č. 4

Další otázka byla zaměřena na společenské klima ve věznici jako reedukační instituci. Zjišťovala, jakým způsobem ovlivňuje osobní rozvoj odsouzených prostředí a atmosféra ve věznici. Prostředí věznice považuje za příznivé pro rozvoj osobnosti 37 % respondentů, 40 % respondentů se domnívá, že příznivé není, 10 % se vyjádřilo ve smyslu, že prostředí je příznivé částečně, 10 % se domnívá, že je spíše nepříznivé, 3 % respondentů na otázku neodpověděla. Z výsledku vyplývá, že prostředí věznice nepovažují odsouzení za příznivé pro osobní rozvoj, důvody, kterým své otázky doplnily lze shrnout pod přílišnou kontrolu, absenci kontaktů s blízkými osobami, málo aktivit mimo zdi vězení.⁴⁵

Otázkou číslo šest jsem zjišťoval názory odsouzených na to, zda jejich život po propuštění více ovlivní výchovné působení zaměstnanců věznice nebo jejich soužití s ostatními odsouzenými. Podle 47 % odsouzených ovlivní jejich život soužití s odsouzenými, 40 % označilo výchovné působení zaměstnanců, podle 10 % respondentů oba vlivy stejně, 3 % konstatovala, že se neprojeví, resp. je neovlivní nic.⁴⁶

Následující otázkou jsem zjišťoval, kterou z aktivit programu zacházení považují respondenti za nejdůležitější pro snížení rizik recidivy. 54 % odsouzených považuje za nejdůležitější vzdělávací aktivity, ve smyslu možnosti získat ve věznici vzdělání (absolvování učebního oboru) a následně zvýšit svou šanci uspět na trhu práce, 33 % odsouzených označilo za nejdůležitější speciálně výchovné aktivity, 10 % odsouzených se domnívá, že riziko recidivy mohou snížit aktivity z oblasti utváření vnějších vztahů, tedy především kontakt s rodinou a blízkými; 3 % odsouzených se domnívají, že žádná z aktivit neovlivní snížení rizika recidivy.⁴⁷

Na otázku, jaká je motivace odsouzených pro zařazení do aktivit programů zacházení odpovědělo 53 % odsouzených, že hlavní motivací je kladné hodnocení k podmíněnému propuštění, 15 % odsouzených označilo jako motivaci osobní rozvoj, pro 10 % odsouzených je motivací smysluplné trávení času ve výkonu trestu, 2 % odsouzených využila doporučení odborného

⁴⁵ viz Příloha B – Graf č. 5

⁴⁶ viz Příloha B – Graf č. 6

⁴⁷ viz Příloha B – Graf č. 7

zaměstnance věznice.⁴⁸ Je nutné uvést, že plnění vybrané aktivity přináší i jisté výhody, např. ve formě odměny (finanční odměna, možnost zvýšení časové dotace návštěvy s blízkými osobami, opuštění věznice na určitou dobu) a v konečném důsledku i kladné hodnocení k podmíněnému propuštění či přeřazení do typu věznice s mírnějším režimem.⁴⁹

Další otázkou jsem zjišťoval názor respondentů na zavedení povinnosti absolvovat během výkonu trestu odnětí svobody pro každého odsouzeného jeden speciálně vytvořený výchovný program. Z celkového počtu odsouzených kladně odpovědělo 44 %, 46 % projevilo nesouhlas, 10 % neodpovědělo.⁵⁰ Tuto otázku jsem položil v souvislosti s iniciativou vězeňské služby o vytváření specializovaných programů pro konkrétní skupiny odsouzených. Jak jsem uvedl v teoretické části práce, aktuálně existují tyto programy čtyři. Dosud je účast na těchto programech, resp. jejich výběr dobrovolný. Otázkou jsem chtěl zmonitorovat případný zájem o podobný program.

Další dvě otázky se zabývaly možnostmi vytvoření vztahu důvěry mezi zaměstnanci věznice a odsouzenými a názoru na jeho pozitivní vliv na realizaci převýchovného procesu a úspěšnější začlenění odsouzených do společnosti. Na otázku, zda může pozitivní vztah přispět k úspěšnějšímu přechodu do civilního života, odpovědělo 59 % dotázaných kladně, 29 % se domnívá, že v prostředí věznice takový vztah nelze vytvořit, 2 % dotázaných neodpovědělo.⁵¹ Odpovědi na otázku, komu ze zaměstnanců věznice odsouzení nejvíc důvěřují, byly následující: 25 % odsouzených důvěřuje svému vychovateli a sociální pracovníci, 21 % důvěřuje terapeutovi, 10 % psychologovi, 8 % speciálnímu pedagogovi, 1 % odsouzených nedůvěřuje žádnému odbornému zaměstnanci.⁵²

Další tři otázky byly zaměřeny na oblast sociální práce ve věznici. Odsouzení odpovídali na otázku, zda využili individuální formu intervence sociálního pracovníka během výkonu trestu a hodnotili úroveň poskytnuté pomoci a podpory. 68 % odsouzených uvedlo, že využilo jednorázovou intervenci, 22 % vyhledalo sociální pracovníci opakovaně, 10 % respondentů

⁴⁸ viz Příloha B- Graf č. 8

⁴⁹ viz Příloha B – Graf č. 9

⁵⁰ viz Příloha B – Graf č. 9

⁵¹ viz Příloha B – Graf č. 10

⁵² viz Příloha B – Graf č. 11

sociální pracovníci nekontaktovalo. Z celkového počtu 72 odsouzených, kteří během věznění využili intervenci sociálního pracovníka, vyjádřilo spokojenost s poskytnutou pomocí 75 %, částečně spokojeno bylo 13 %, nespokojenost vyjádřila 2 % dotázaných.⁵³ S ohledem na širokou škálu činností sociálního pracovníka nebylo dále zjišťováno, o jakou formu pomoci se jednalo. Obdobně byla položena otázka, která monitorovala skupinové aktivity sociálního pracovníka. Skupinové aktivity s garancí sociálního pracovníka se během výkonu trestu zúčastnilo 65 % respondentů, tedy nadpoloviční většina oslovených odsouzených, 2 % respondentů se vyjádřila ve smyslu, že neví o skupinové aktivitě sociální pracovnice. Odsouzení, kteří některou z aktivit absolvovali, vyjádřili spokojenost s vedením a obsahem aktivity. Nejvíc odsouzených absolvovalo program 3Z, sociálně psychologický výcvik a kurz právního minima.

Poslední odpovědi se odsouzení vyjadřovali k množství aktivit nabízených sociálním pracovníkem a skutečnosti, zda nabídka koresponduje s jejich potřebami. Z celkového počtu respondentů se 85 % vyjádřilo ve smyslu, že nabízené aktivity korespondují s potřebami odsouzených, 5 % respondentů se domnívá, že korespondují částečně.

7.2 Vyhodnocení hypotéz

Hypotéza č. 1

Motivací k zařazení do aktivit programu zacházení je pozitivní hodnocení k podmíněnému propuštění.

Na základě zjištěných výsledků lze konstatovat, že daná **hypotéza byla verifikována** pro daný vzorek respondentů. Přestože aktivity programu zacházení nabízejí možnost pracovat na sobě, zlepšit si finanční situaci během výkonu trestu, primárním cílem pro odsouzené je co nejdříve opustit brány věznice.

⁵³ viz Příloha B – Graf č. 12

Hypotéza č. 2

Odsouzení kladou při procesu převýchovy a snižování rizika recidivy nejvyšší důraz na vzdělávací aktivity. **Hypotéza byla verifikována.**

Výsledek šetření dle mého názoru ovlivnila skutečnost, že vzdělávací aktivity má většina odsouzených spojeny s doplněním nebo získáním dalšího vzdělání a tím zvýšení možnosti uplatnit se na trhu práce.

Hypotéza č. 3

Prostředí a atmosféra věznice nejsou příznivé pro osobní rozvoj odsouzených. **Hypotéza byla verifikována.**

Ačkoliv vězeňská služba, vyvíjí dlouhodobě maximální úsilí o zlepšení podmínek pro výkon trestu odnětí svobody, zjištěné výsledky prokázaly, že odsouzení vnímají společenské klima ve věznicích jako nepříznivé pro výchovné působení. Výsledek šetření ovšem může být ovlivněn i skladbou odsouzených, jejich osobností a sociální přizpůsobivostí.

Hypotéza č. 4

Činnost sociálního pracovníka ve vězeňství odpovídá potřebám odsouzených. **Hypotéza byla verifikována.**

Pro verifikaci nebo falzifikaci této hypotézy byly odsouzeným předloženy v dotazníkovém šetření cíleně tři otázky. Výsledek šetření lze dle mého názoru podpořit i výsledkem vyhodnocení otázky č. 11, která se týkala vytvoření vztahu důvěry mezi zaměstnanci a odsouzenými.

7.3 Shrnutí šetření a doporučení pro praxi

Cílem práce a dotazníkového šetření bylo zjistit úlohu sociálního pracovníka v systému zacházení s odsouzenými, názor odsouzených na společenské klima ve věznici, kde jsou vedle režimových opatření uplatňovány i principy penitenciární pedagogiky. Vycházel jsem z premisy, že chybí zpětná vazba na účinnost intervencí aplikovaných u osob, kterých se týkají a jejichž život mají ovlivňovat.

Zjištěné výsledky dle mého názoru prokázaly smysluplnost a užitečnost práce sociálního pracovníka ve vězeňství i poměrně širokou nabídku aktivit, která koresponduje s potřebami vězňených osob. Na druhou stranu ovšem identifikovaly i oblasti, které je nutné změnit tak, aby byl naplňován účel výkonu trestu.

S vědomím limitu své práce se domnívám, že získané poznatky by mohly být využity k zefektivnění penitenciárních intervencí. Průzkum ukázal, že odsouzení mají zájem o vzdělávací aktivity, resp. speciálně výchovné aktivity i na odpovídající kompetence sociálního pracovníka participovat na programech zacházení. Odborní zaměstnanci by měli věnovat více pozornosti motivaci odsouzených pro zařazování do programu zacházení tak, aby jejich jediným motivem nebylo zajistit si podmínky pro podmíněné propuštění, ale především pracovat na svém osobním rozvoji. Zásadním úkolem by se měla stát i práce na změně prostředí, ve kterém je penitenciární pedagogika aplikována. Výsledky prokázaly, že vězňené osoby vnímají vězení více jako represivní instituci, než jako prostředí pro resocializaci. Určitá míra kontroly je bezesporu nutná, je ovšem třeba, aby obě složky, tedy represe i resocializace byly uplatňovány a zachovány rovnoměrně.

ZÁVĚR

Tato diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. První kapitola teoretické části pojednává o trestu odnětí svobody, jeho filozofii, účelu a funkci. Druhá kapitola je věnována vymezení sociální práce, okruhům práce sociálního pracovníka, jeho kompetencím. Třetí kapitolu věnuji novému nástroji, který byl vězeňskou službou implementován do praxe a slouží k diagnostice rizik a potřeb vězňů. Čtvrtá kapitola se věnuje základním oblastem aktivit programu zacházení, pátá kapitola mapuje podíl sociálních pracovníků na vybraných aktivitách programu zacházení a obsahuje shrnutí poznatků z teoretické části.

Úvod praktické části je věnován postavení sociálního pracovníka v systému zacházení s vězni. Dále se věnuje cíli průzkumu, údajům o respondentech průzkumu, metodám zpracování dat a hypotézám průzkumu. V sedmé kapitole je zpracováno dotazníkové průzkumné šetření včetně grafů.

Prostředí vězení je silně zátěžové a deformující, vězněním je jedinec vytržen ze svého přirozeného prostředí. Izolací často dochází k narušení či zániku sociálních vazeb, ztrátě kariéry, úbytku vědomostí, návyků apod. Může dojít i ke zvýšení dalších sekundárních příčin následné recidivy, mezi které lze např. zahrnout další patologické změny v chování způsobené prizonizací během VT.

Moderní penitenciaristika si klade za cíl reedukovat odsouzené tak, aby bylo dosaženo pozitivních změn v chování, aby se mohli odsouzení po propuštění bezproblémově integrovat do společnosti. K naplnění tohoto cíle jsou v zacházení s odsouzenými realizovány programy zacházení, které zahrnují pracovní aktivity, speciálně výchovné aktivity, vzdělávání, zájmovou činnost, oblast utváření vnějších vztahů. Součástí zacházení s vězni jsou též arteterapie, psychoterapie, psychorelaxační techniky, právní a sociální poradenství, protidrogová poradna. Na první pohled tedy poměrně široká nabídka aktivit. Reedukace je spojována i se zaměstnáváním vězňů. Marešová a Tamchyna⁵⁴ uvádějí, že s pravidelnou prací, pracovním režimem se setkává

⁵⁴ MAREŠOVÁ, A., TAMCHYNA, M., *Několik kritických připomínek k současným pokusům o resocializaci pachatelů trestných činů*. *Trestněprávní revue*, 2011, č. 9/2011, s. 261 - 262.

řada vězňů poprvé mnohdy až ve vězení. Skutečností ovšem je, že pracovních příležitostí je ve věznicích málo, jako zaměstnání je vykazováno i zařazení do specializovaného programu, což je dle mého názoru kontraproduktivní. Namísto práce potom nastupují další aktivity programu zacházení, které jsou mnohdy odsouzenými vybírány více méně účelově. Motivací se pak stává vyplnění volného času.

Tuto skutečnost prokázalo i provedené šetření, přestože bylo provedeno na malém vzorku respondentů, převážně opakovaně soudně trestaných. Základní motivací pro výběr aktivit je pro odsouzené kladné hodnocení a tím vytváření podmínek pro podmíněné propuštění. Kladné hodnocení tak může získat odsouzený, který většinu času ve výkonu trestu tráví hraním stolního tenisu (zájmová aktivita) stejně tak jako odsouzený, který je pracovníě zařazen, a po práci absolvuje speciálně výchovnou aktivitu s cílem na sobě pracovat.

Na druhou stranu považují respondenti za neúčinnější aktivitu, která může ovlivnit jejich život po propuštění vzdělávací aktivitu. Pokud nebudeme vzdělávací aktivitu posuzovat jenom v kontextu absolvování učebního oboru, evokuje tento výsledek další možné doporučení pro praxi a to vytváření nových standardizovaných programů zacházení, cíleně zaměřených, jejichž absolvování by bylo pro vybrané odsouzené povinné. S tímto doporučením souvisí i vytváření adekvátní motivace odsouzených pro výběr aktivit programu zacházení.

Diplomová práce se primárně dotýkala činnosti sociálního pracovníka a jeho úlohy v systému zacházení s vězni. Respondenty byla činnost sociálních pracovníků hodnocena kladně, dle jejich mínění sociální pracovnice nabízí dostatek aktivit, které korespondují s potřebami odsouzených.

Při monitoringu činnosti sociálních pracovníků a i na základě kontaktů se sociálními pracovníky jsem ovšem zjistil, že jejich individuální práce má z velké části charakter jakési „služby odsouzeným“ ve smyslu zástupného vyřizování kontaktu s úřady a institucemi, sepisování potvrzení, apod. Tento druh činnosti jim samozřejmě nemůže být odebrán, neboť pro řadu odsouzených (převážně s absencí rodinného zázemí), jsou jediným prostředníkem v kontaktu s civilním světem. Výsledky šetření zároveň

prokázaly, že sociální pracovníce mají kompetence vést skupinové aktivity. Toto zjištění podporuje další doporučení, zavádět do praxe nové, speciálně zaměřené programy, na kterých budou sociální pracovníci participovat. V této souvislosti je ovšem nutné investovat prostředky i do dalšího, adekvátního vzdělávání odborných zaměstnanců. Životní situace vězněných osob rovněž podporuje doporučení co nejvíce usnadňovat jejich kontakt s civilním světem. Domnívám se, že by sociálním pracovníkům měla být ze strany vedení organizace povolena větší participace na realizaci extramurálních aktivit, poskytována podpora při navazování kontaktů s neziskovými a církevními organizacemi.

Podnětné pro zvyšování účinnosti penitenciárních intervencí by mohly být i výměnné stáže nejen sociálních pracovníků, ale všech odborných zaměstnanců v různých věznicích doma i v zahraničí, odborné stáže v neziskových organizacích, ústavech sociální péče.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BREZINKA, W., *Filozofické základy výchovy*. Praha : Zvon. 1996. ISBN 80-711-316-95

ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V. *Úvod do penologie*. Praha : Sociálně právní institut. 1997

ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Sociální ochrana*. Praha : Policejní akademie ČR, 1998 ISBN 80-85981-97-

ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. Praha : Linde. 2004. ISBN 80-86473-86-4

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha : Karolinum. 1993. ISBN 80-7066-822-2

Evropská vězeňská pravidla. Příloha časopisu České vězeňství č. 1/2006. Praha : VS ČR 2006. ISSN 1213-9297

GULOVÁ, L., *Sociální práce. Pro pedagogické pracovníky*. Praha : Grada Publishing. 2011. ISBN 978-80-247-3579-1

HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice : VŠERS. 2005 ISBN 80-86708-05-5

JANEČEK, M. *Programy zacházení. Bakalářská práce*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2012.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno : Paido. 2001. ISBN 80-7315-004-2

KOPŘIVA, K., *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál. 2011. ISBN 978-80-7367-922-4

KYRIACOU, CH., *Klíčové dovednosti učitele*. Praha : Portál. 1996. ISBN 80-7178-022-7

MAŘÁDEK, V., *Vězeňství*. Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80 -7368 -002-5

MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-473-2

MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2008

MAREŠOVÁ, A., TAMCHYNA, M., *Několik kritických připomínek k současným pokusům o resocializaci pachatelů trestných činů*. Trestněprávní revue. 2011, č. 9/2011

MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. 1. vyd. Brno : Právnická fakulta MU, 1995.

MÜHLPACHER, P. *Sociální a postpenitenciární péče*. Brno : Institutu mezioborových studií Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2003

NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-7238-220-9

NETÍK, K., NETÍKOVÁ D. *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. Praha: Univerzita Karlova. 1994

NETÍK, K., NETÍKOVÁ D. *Psychologie v právu*. Praha : C.H.Beck, 1997. ISBN 80-21-7-177-6

NEUMEISTER, P., CHUDÝ, Š., JUVOVÁ, A., *Vybrané diskurzy teorie a praxe ve vzdělávání a uplatnění sociálních pedagogů v kontextu pomáhajících profesí*. Brno : Paido. 2010. ISBN 978-80-7375-212-3

PALÁN, Z., *Lidské zdroje. Výkladový slovník. Výchova, vzdělávání, péče, řízení*. Praha, 2002.

SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., VANTUCHOVÁ, M. *Systém českého trestního práva. III. Tresty a ochranná opatření*. Praha : Novatrix, 2009

SOCHŮREK, J., *Kapitoly z penologie. II. díl. Teorie a praxe zacházení s vězňnými*. Vyd. 1. Liberec : TU v Liberci, 2007. ISBN 978- 80- 7372-040.

STANKOWSKI, A., *Etopedie, Úvod do resocializační pedagogiky*, Ostrava : Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2003, ISBN 80-7042-257-2

ZELINKOVÁ, O., *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program. Nástroje pro prevenci, nápravu a integraci*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-544-X

Internetové zdroje:

www.cz/generalni-reditelstvi-19/o-nas/sarpo

Právní předpisy:

- zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách
- zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění některých dalších zákonů (zákon o vysokých školách) ve znění pozdějších předpisů.

PŘÍLOHY

Příloha A – dotazník pro odsouzené

Děkuji za Váš čas věnovaný vyplnění tohoto dotazníku.

Zjištěné informace budou použity pro vypracování mé diplomové práce, zabývající se efektivitou aktivit programů zacházení a sociální prací ve vězeňství. Bude využito výhradně pro potřeby diplomové práce.

Dotazník zjišťuje Vaše osobní názory, jeho vyplnění by Vám nemělo zabrat více než 20 min. času., děkuji za otevřenost a upřímnost.

1. Uveďte svůj věk:

- a) 20-30 let
- b) 30-40 let
- c) 40 let a více

2. Kolikrát jste ve výkonu trestu:

- a) poprvé
- b) opakovaně

3. Uveďte Vaše dosažené vzdělání:

- a) ZvlŠ
- b) Základní škola
- c) Nedokončený učební obor
- d) Ukončený učební obor
- e) Středoškolské vzdělání – dokončené
- f) Středoškolské vzdělání – nedokončené
- g) Vysokoškolské vzdělání

4. Domníváte se, že je ve výkonu trestu více uplatňována represivní složka (příkazy, povinnosti, prohlídky) nebo resocializace (výchova, převýchova)

- a) Represe
- b) Resocializace
- c) Obě složky stejně
- d) Nevím
- e) Jiná odpověď.....

5. Domníváte se, že vězeňské prostředí a atmosféra je vhodná pro osobní rozvoj odsouzených, změnu postojů a chování?

- a) ano
- b) částečně ano
- c) ne
- d) nevím
- e) jiná odpověď

6. Z uvedených možností vyberte jednu, o které si myslíte, že nejmí ovlivní Váš život po propuštění

- a) zkušenost ze života mezi spoluodsouzenými
- b) výchovná činnost zaměstnanců vězeňské služby
- c) obě možnosti stejně
- d) žádná z možností mě neovlivní
- e) nevím

7. Která z níže uvedených aktivit podle Vašeho názoru neúčinněji přispívá ke snižování rizika recidivy odsouzených

- a) pracovní
- b) vzdělávací
- c) speciálně výchovná
- d) zájmová
- e) oblast utváření vnějších vztahů (kontakty s rodinou, známými,..)
- f) jiná odpověď

8. Jaká je podle Vás motivace odsouzených pro výběr aktivity programu zacházení

- a) kladné hodnocení, vytvoření podmínek pro podmíněné propuštění
- b) osobní rozvoj
- c) smysluplné trávení volného času
- d) doporučení odborných zaměstnanců
- e) povinnost
- f) jiná odpověď

9. Měla by být podle Vašeho názoru uzákoněna povinnost, aby každý odsouzený povinně absolvoval jeden speciálně výchovný program

- a) ano
- b) ne
- c) nevím
- d) jiná odpověď

10. Domníváte se, že pozitivní vztahy mezi zaměstnanci věznice a odsouzenými, založené na důvěře mohou přispět k úspěšnějšímu návratu odsouzených do civilního života

- a) ano, ve vězeňském prostředí lze takový vztah vytvořit
- b) ne, ve vězeňském prostředí nelze takový vztah vytvořit
- c) nevím
- d) jiná odpověď

11. Komu z odborných zaměstnanců ve věznici nejvíce důvěřujete (vyberte jednu možnost)

- a) vychovateli
- b) terapeutovi
- c) sociální pracovníci
- d) psychologovi
- e) speciálnímu pedagogovi
- f) nikomu

12. Využil jste během výkonu trestu pomoc sociální pracovníce

- a) ano, individuálně jednou
- b) ano, individuálně opakovaně

13. Byl jste s pomocí sociální pracovníce spokojen

- a) ano, zcela
- b) ano, částečně
- c) ne

14. Absolvoval jste během výkonu trestu nějakou skupinovou aktivitu vedenou sociální pracovnící, uveďte případně jakou

- a) ano
- b) ne
- c) o žádné jsem neměl informace

15. Domníváte se, že aktivity nabízené sociální pracovnící odpovídají skutečné potřebě odsouzených. Odpověď můžete doplnit

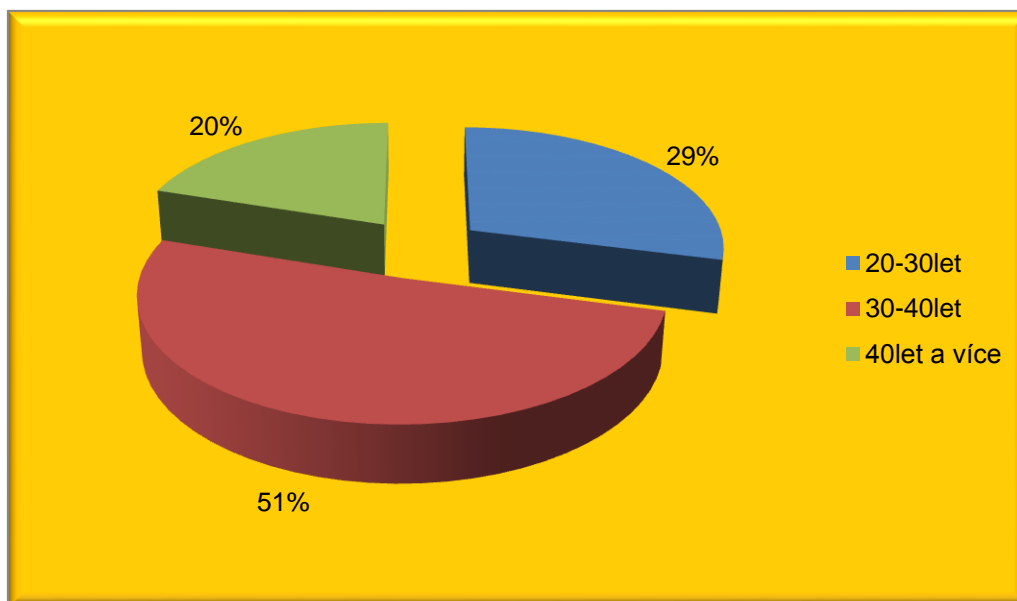
- a) ano
- b) ano částečně
- c) ne

d) nevím

Příloha B – Grafy

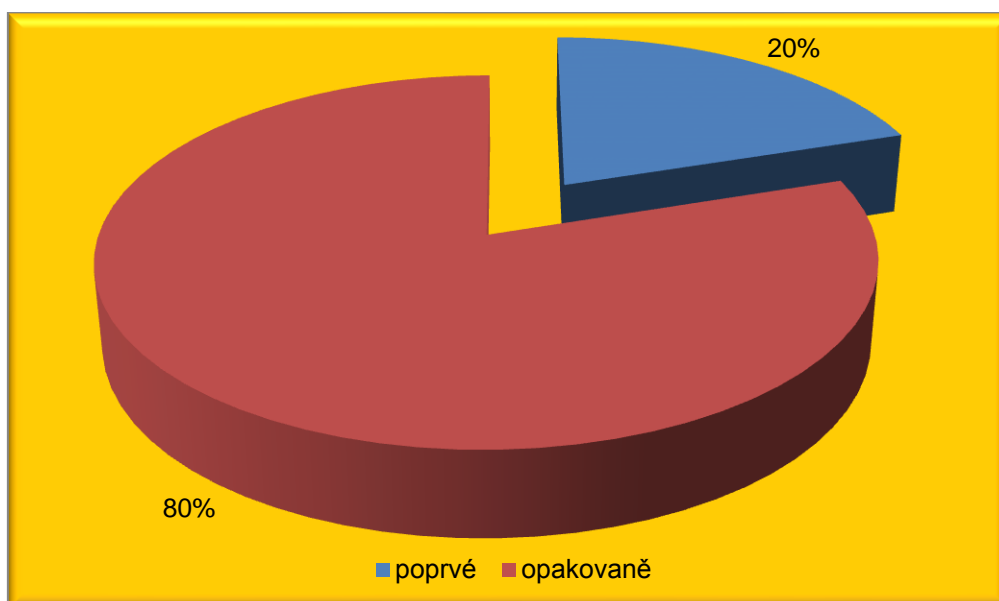
Graf č. 1

Věkové složení odsouzených

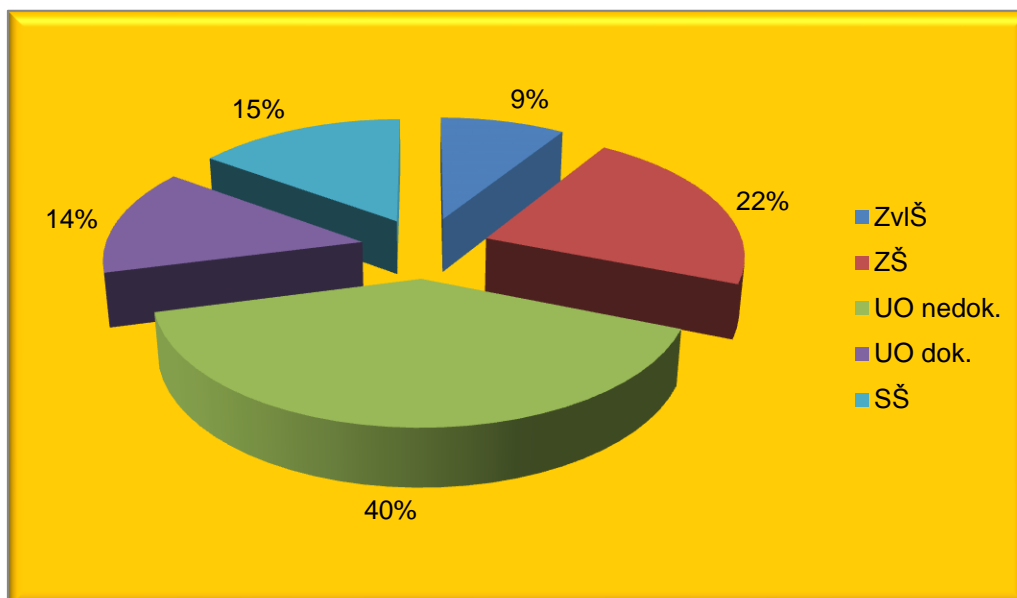
Graf č. 2

Počet poprvé a opakovaně trestaných

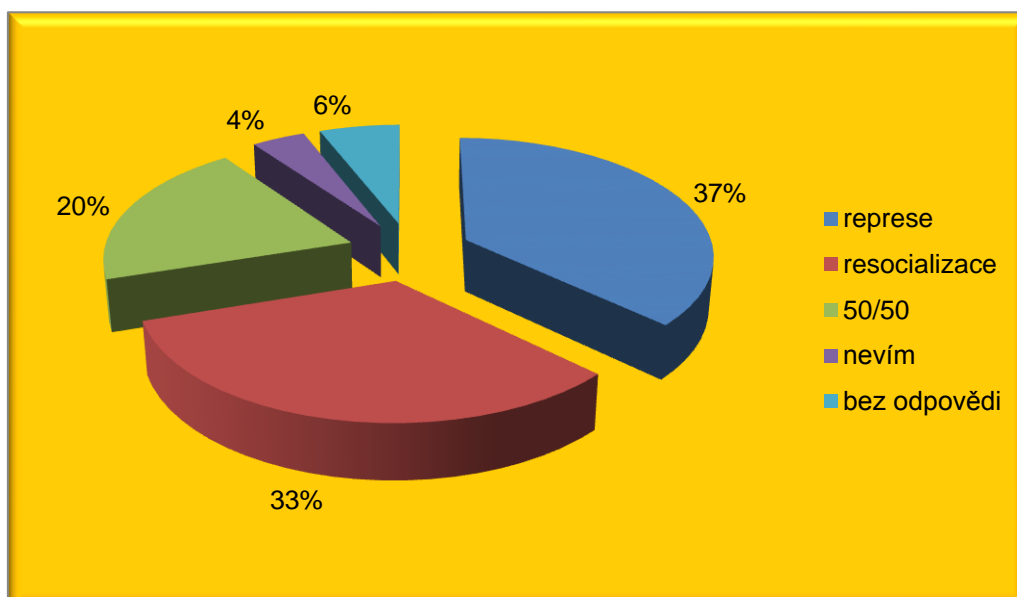
Graf č. 3

Dosažené vzdělání

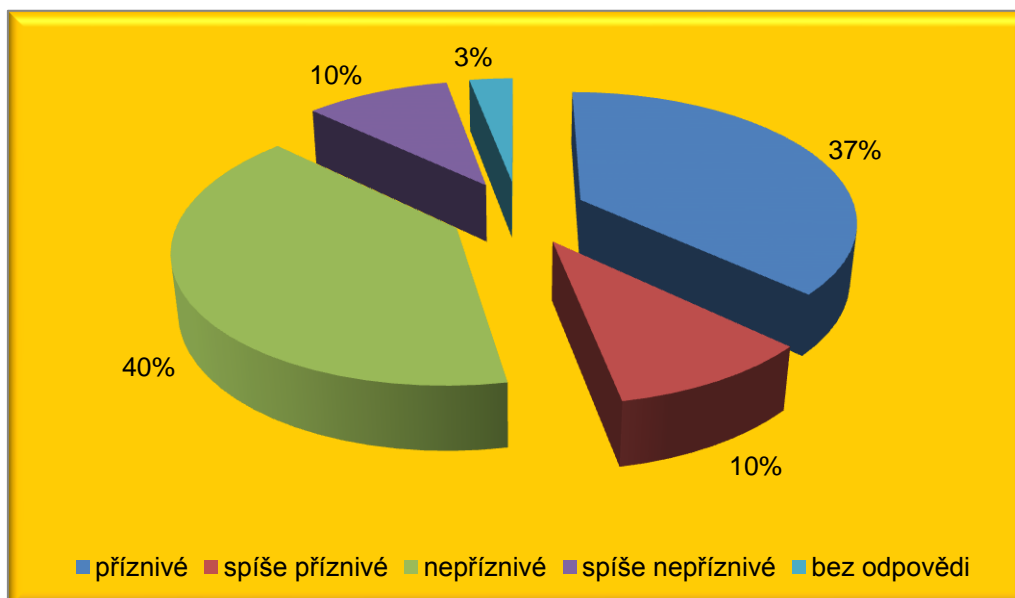
Graf č. 4

Současný výkon trestu: represe – resocializace

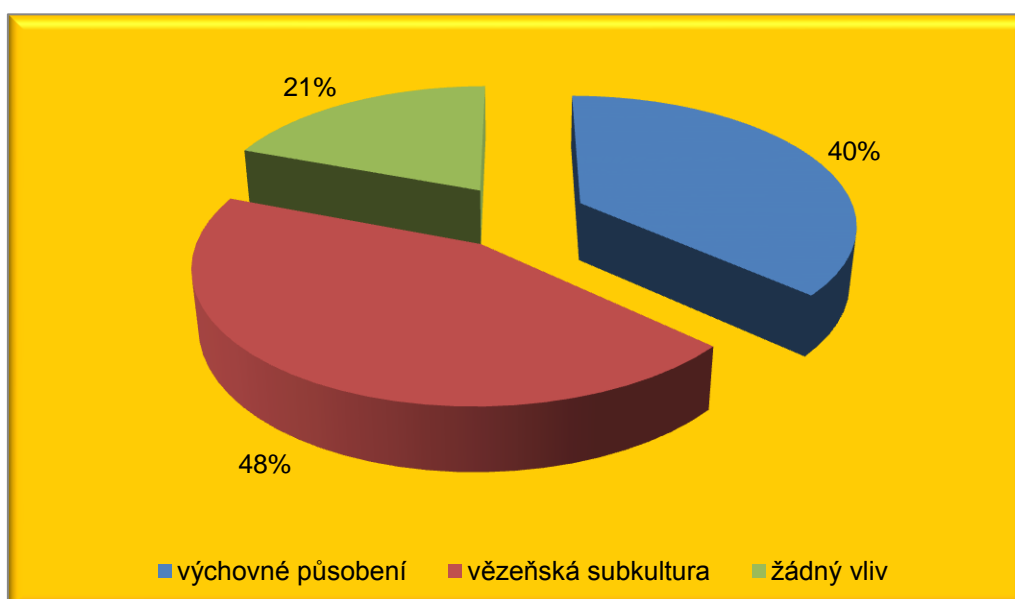
Graf č. 5

Společenské klima ve věznici

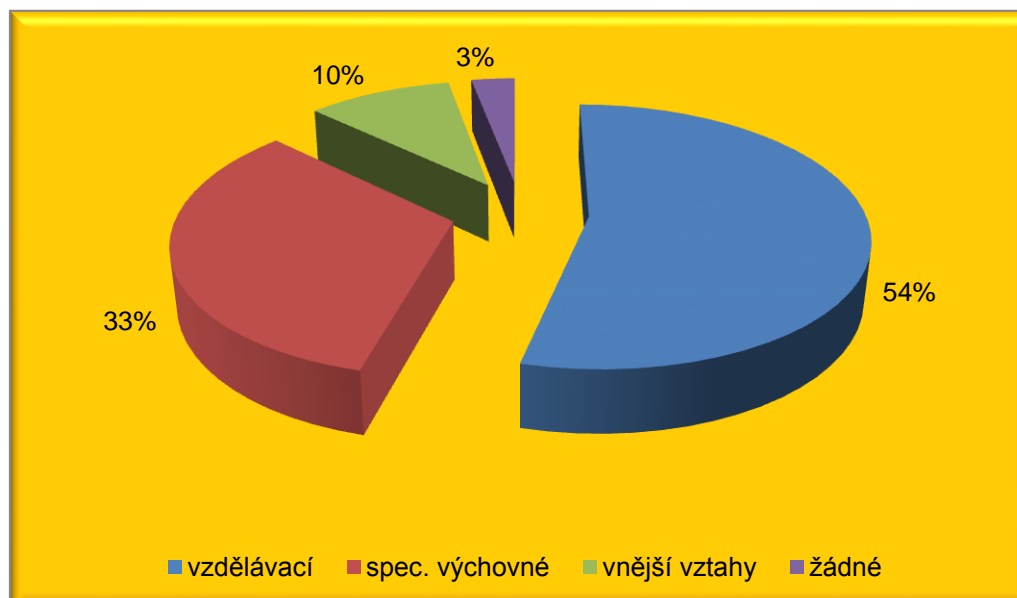
Graf č. 6

Vliv výchovného působení zaměstnanců a vězeňské subkultury

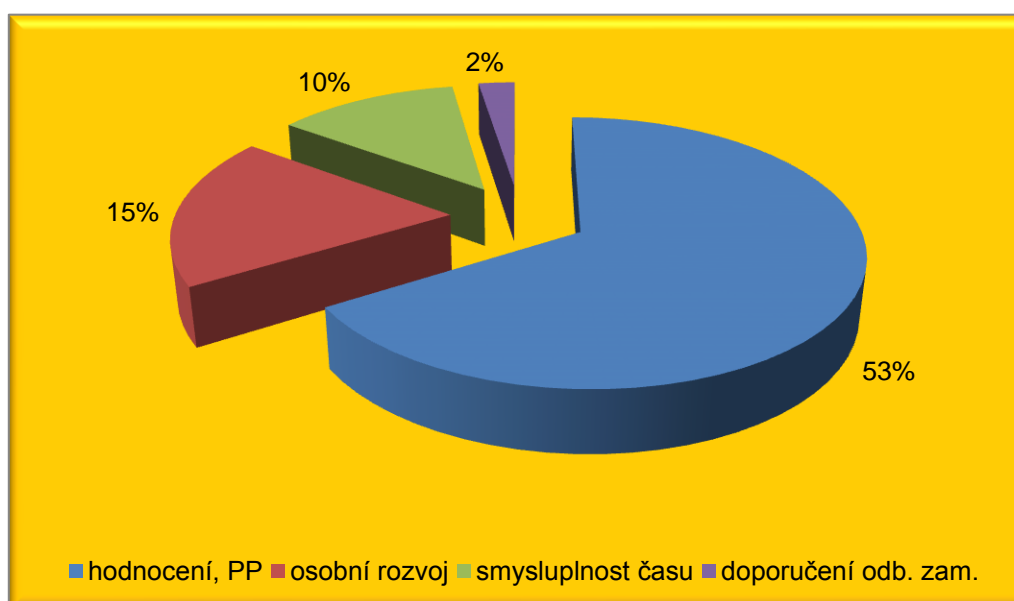
Graf č. 7

Důležitost aktivit programu zacházení

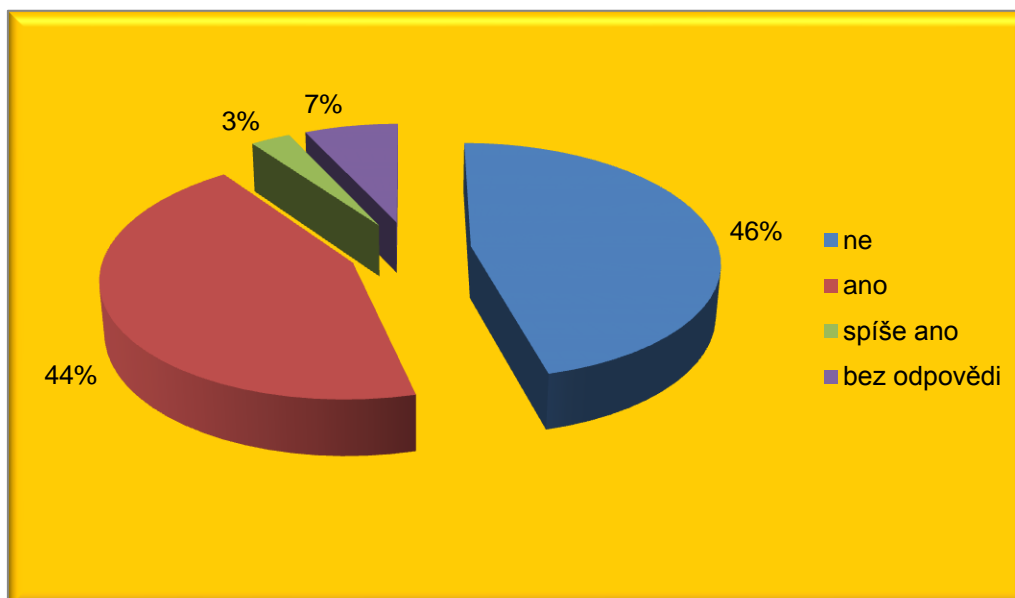
Graf č. 8

Motivace pro výběr aktivity programu zacházení

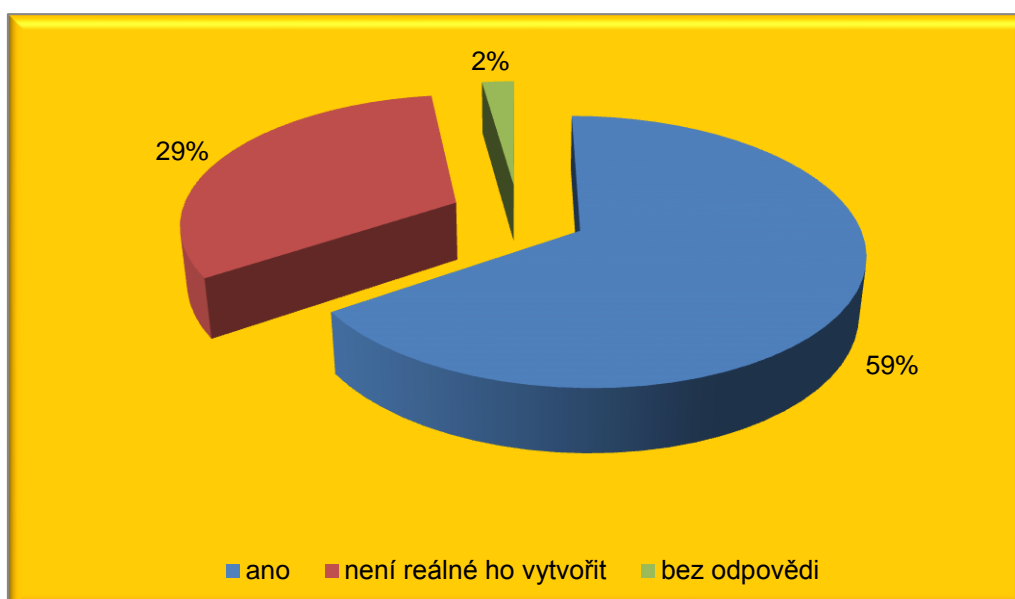
Graf č. 9

Povinnost absolvovat speciálně výchovný program

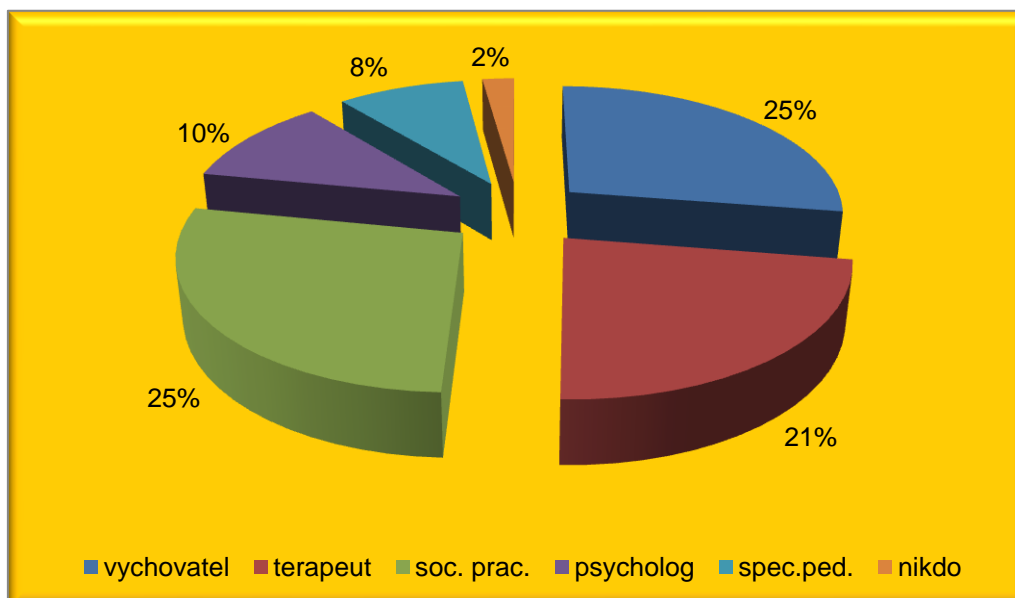
Graf č. 10

Pozitivní vliv vzájemného vztahu důvěry mezi zaměstnanci VS a odsouzenými

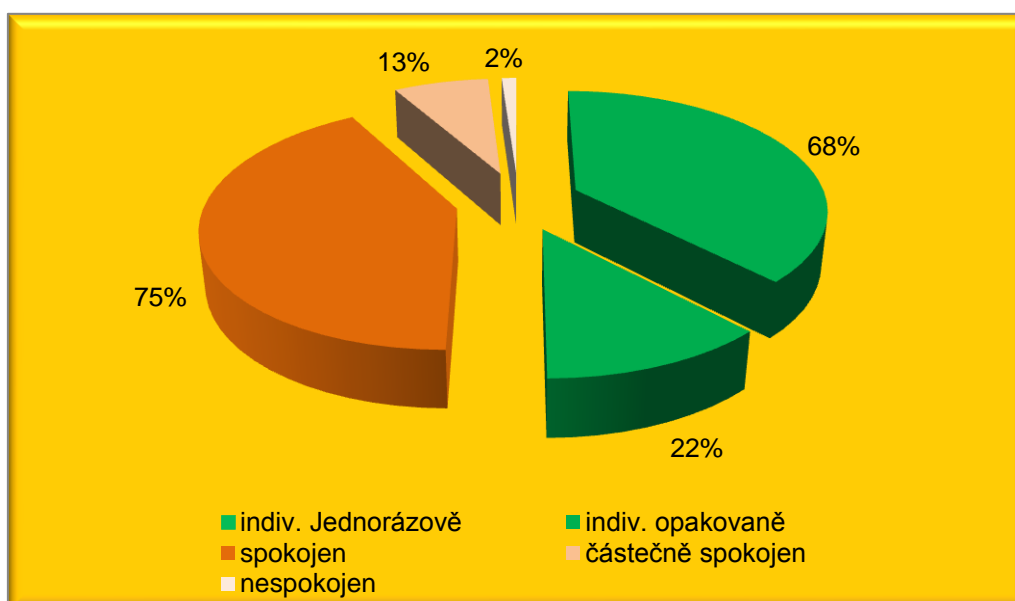
Graf č. 11

Důvěra odsouzených v zaměstnance věznice

Graf č. 12

Kontakt se sociální pracovníci individuální

Příloha C – závěrečné hodnocení programu 3Z odsouzenými - ukázka

Závěrečné vyhodnocení Programu 3Z

Datum vyplnění : 26.6.2015

Jméno a příjmení : XXXXXXXXXX

Věk : 40

1. Do Programu 3Z jsem se přihlásil proto, abych pochopil důvody
mé trestní činnosti a vyvaroval se špatnému chování

2. Splnil Program 3Z vaše očekávání?

Ano vim čemu se mám vyhybat a vyvarovat se
s stresovích situacích

Ne /

3. Momenty programu :

kladné	záporné
<u> příjemné prostředí</u>	
<u> dobrá nálada lidí</u>	
<u> dobrá témata k zamyslení</u>	

4. Z Programu 3Z jsem schopen přijmout za své rozhodnutí se vyvarovat
 požívání alkoholických nápojů

5. Z Programu 3Z využiji vše co jsem zde slyšel a zapamatoval
 si

6. Chci ještě dodat :

6.1 K programu. myslím si že je výjimečnou a přínosný, s
šlápeš na jedinec.

6.2 K trenérům. Profesionální jednání, dobý a pochopitelný
výklad.

6.3 Ke skupině. Dobrá parta lidí, která chce udělat vše pro to
aby se nepíchala tr. činnost.

6.4 Skupina mi dala. Super náladu a spoustu úsměvů
kteří v životě učíte v životě.

7. Doporučení, která jsem dostal(a)

neřít

Závěrečné vyhodnocení Programu 3Z

Datum vyplnění : 17. 12. 2012

Jméno a příjmení : [redacted]

Věk: 43

1. Do Programu 3Z jsem se přihlásil proto, abych se zamyslel nad svým TĚ, snažil se pomáhat z chyb

2. Splnil Program 3Z vaše očekávání?

Ano

Ne

3. Momenty programu :

kladné	záporné
práce ve službě	

4. Z Programu 3Z jsem schopen přijmout za své všechny sezóny v podstatě kopíruji i mé myšlenky k své práci od doby spáčení mého TĚ (před 17 lety) zcela jistě změnilo. Došlo jsem. Věkem člověk více přemýšlí a jak lépe konat

5. Z Programu 3Z využiji myšlenky že všechny sezóny program 3Z mám již dávno vzat za svůj. Klíč to je své klíč je dávno (a klíč stejně jako byl účel sezóny 3Z) struktura. Program 3Z mě v tom utvrdil

6. Chci ještě dodat :

6.1 K programu..... 32 - je dobrým pomocníkem pro
všechny, kteří nevědí jak se s ním dále řídit
za účel, uvolnit.

6.2 K trenérům..... ~~obě~~ obě byly dobrým pomocníkem pro
všechny, kteří je jako pomoc polibují. Umějí naslouchat,
organizovat, vysvětlit a zároveň i pochválit.

6.3 Ke skupině byla fajn.

6.4 Skupina mi dala..... možnost srovnání a seznámení se
i s problémy a náčiny druhých.

7. Doporučení, která jsem dostal(a)

Závěrečné vyhodnocení Programu 3Z

Datum vyplnění : 17. 12. 2012

Jméno a příjmení : [REDACTED]

Věk: 23 let

1. Do Programu 3Z jsem se přihlásil proto.....

2. Splnil Program 3Z vaše očekávání?

Ano Byl jsem velice překvapen z celým programem
a musím přiznat, že splnil mé očekávání
nad rámec možnosti.

Ne.....

3. Momenty programu :

kladné	záporné
Přístup vedení a otázky - kace celého programu.	
Sám bych to lépe neuděl.	

4. Z Programu 3Z jsem schopen přijmout za své.....

Jak se chovat k okolí i k sobě samému.

5. Z Programu 3Z využiji

Učení se řízením chování, právu.

~~Právo~~ Naplánování svého života, tak abych ten
čkrakup co negativně zcela odstranil.

6. Chci ještě dodat :

6.1 K programu... Myslím si, že každý kdo se
programu s2 účastní se alespoň trochu
zamyslí sám nad sebou.

6.2 K trenérům... Jak už jsem mnohokrát říkal
jsem překvapen nadstardantním
přístupem.

6.3 Ke skupině... Velmi mě překvapilo, že jsou
mezi námi lidé se zkratovým rozumem

6.4 Skupina mi dala... kárání si pochvalení ostatních i
sám sebe.

7. Doporučení, která jsem dostal(a)

Rozvažka ve všech životních situacích.

Luboš Machoň

Závěrečné vyhodnocení Programu 3Z

Datum vyplnění : 17.12.2012

Jméno a příjmení : XXXXXXXXXX

Věk : 24

1. Do Programu 3Z jsem se přihlásil proto, abych přitel na to
řekl, je můj pravý problém a vyřešoval se s ním.

2. Splnil Program 3Z vaše očekávání?

Ano Určitě, mnoho problémů mi dal.

Ne.

3. Momenty programu :

kladné	záporné
<u>dominováni ve všech</u>	/
<u>OSTROV</u>	
<u>TEPLOMĚR, ŽEBŘÍK</u>	
<u>PRVNÍ CHOVÁNÍ</u>	

4. Z Programu 3Z jsem schopen přijmout za své téměř vše, je to

v celku dokonalý program k resocializaci
člověka. Navíc i spojení lektorů, kteří se
dokonale doplňují a mají vše vyřešit. (p. Bartošová,
p. Gholová)

5. Z Programu 3Z využiji všechny možnosti a také

to jak se v dané situaci zachovat bez
jistých výčitek.

6. Chci ještě dodat :

6.1 K programu..... je velice pěkný, dokonale
systémový na „3Z“: zastav se, zamysli se,
řekni si.

6.2 K trenérům..... já jsem napal, dokonale
se doplňují a sě mi vše dobře dopodrobně
vysvětlit „PROFESIONALITA“ Děkuji

6.3 Ke skupině..... lepší bych si asi nevybral,
středně, správně, perfektně!

6.4 Skupina mi dala..... mnoho pohledů i na jiné
věci, problémy + sporty násorie

7. Doporučení, která jsem dostal(a)

Konkrétně: ovládat se
nervat se
přemýšlet nad účinným sáňem
a sporta jiných dobrých rad.

Proto Vám děkuji za tento program
a jsem moc rád, že jsem tady byl sroua
s Vámi. Děkuji

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Michal Janeček

Obor: Speciální pedagogika - vychovatelství

Forma studia: Kombinovaná

**Název práce: Úloha sociálních pracovníků v systému zacházení
s vězni**

Rok: 2014

Počet stran textu bez příloh: 62

Celkový počet stran příloh: 17

Počet titulů české literatury a pramenů: 27

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 0

Počet internetových zdrojů: 1

Vedoucí práce: PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D